

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra obecné lingvistiky



# **Pražský lingvistický kroužek a jeho přínos pro strukturní lingvistiku**

*Bakalářská diplomová práce*

Autor: Alexandra Manová

Vedoucí práce: Mgr. Dan Faltýnek, Ph.D.

**Olomouc**

2017

## **Prohlášení**

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou prací „*Pražský lingvistický kroužek a jeho přínos pro strukturní lingvistiku*“ vypracovala samostatně a uvedla jsem veškerou použitou literaturu a veškeré použité zdroje.

V

dne

Podpis

## **Abstrakt**

Název práce: Pražský lingvistický kroužek a jeho přínos pro strukturní lingvistiku

Autor práce: Alexandra Manová

Vedoucí práce: Mgr. Dan Faltýnek, Ph.D.

Počet stran a znaků: 58 stran, 95 460 znaků

Počet příloh: 0

Abstrakt (minimálně 900 znaků):

Bakalářská práce „*Pražský lingvistický kroužek a jeho přínos pro strukturní lingvistiku*“ se zabývá charakteristikou, hlavními zásadami a vzájemnými vztahy lingvistických škol navazujících na strukturalismus. Představena je lingvistická škola Ženevská, Pražská, Kodaňská a také principy amerického deskriptivismu. Práce se specializuje na Pražský lingvistický kroužek, jeho metodologii, přínos a vztahy k ostatním strukturálním školám. Cílem práce je analyzovat funkčně-strukturní přístup Pražské školy k jazyku. K demonstraci jsou vybráni nejvýznamnější představitelé a porovnáván je jejich specifický vztah k zahraničním inspiracím a přesahům. K analýze jsou vybrány osobnosti Viléma Mathesia, Bohuslava Havránka, Nikolaje Sergejeviče Trubeckého a Romana Osipoviče Jakobsona. Práce sleduje pojetí jazykové funkce jednotlivých osobností. Tento aspekt je dále komparován s dalšími strukturálními školami a představiteli. Důraz je kladen zejména na vztah k osobnosti Ferdinanda de Saussura a jeho dichotomické členění v rámci jazykového rozboru.

Klíčová slova: Pražský lingvistický kroužek, strukturní lingvistika, jazyková funkce, strukturalismus, Ferdinand de Saussure, dichotomie

## **Abstract**

Title: The Prague Linguistics Circle and Its Asset to the Structural Linguistics

Author: Alexandra Manová

Supervisor: Mgr. Dan Faltýnek, Ph.D.

Number of pages and characters: 58 pages, 95 460 characters

Number of appendices: 0

Abstract (900 characters):

Bachelor thesis "*The Prague Linguistic Circle and its Asset to the Structural Linguistics*" deals with the characteristics, the main principles and relationships of linguistic schools based on structuralism. The linguistic schools of Prague, Geneva, Copenhagen and the principles of American descriptivism are presented too. The thesis is specialized in Prague Linguistic Circle, its methodology, asset and relationship to other linguistic schools. The aim of the thesis is to analyse functional and structural approach of Prague linguistic school to the language. The most important performers of Prague linguistic school are selected to compare their specific relationship to foreign inspirations and overlaps. The personalities Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Nikolaj Sergejevič Trubeckoj and Roman Osipovič Jakobson are chosen for the analysis. The thesis follows the concept of language function of individual personalities. This aspect is compared with other structural schools and their performers. The emphasis is especially put on relationship to the personality of Ferdinand de Saussure and his dichotomy of language analysis.

Keywords: The Prague Linguistic Circle, structural linguistics, language function, structuralism, Ferdinand de Saussure, dichotomy

## **Poděkování**

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Danu Faltýnkovi, Ph.D. za vedení práce, ochotu, cenné rady a připomínky. Poděkování náleží také Lence a Evě za ochotu a pomoc s korekturou textu a rovněž paní doktorce Perutkové za korekturu anglicky psaného textu.

# Obsah

Úvod.....	7
1 Ženevská lingvistická škola .....	9
1.1 Počátky strukturní lingvistiky .....	9
1.2 Ferdinand de Saussure a <i>Kurs obecné lingvistiky</i> .....	10
1.2.1 Povaha jazykového znaku.....	11
1.2.2 Langue vs. parole .....	12
1.2.3 Synchronie vs. diachronie.....	13
1.2.4 Jazyk jako systém .....	13
2 Pražský lingvistický kroužek .....	15
2.1 Historie a vývoj .....	15
2.2 Oblasti zaměření v klasickém období .....	16
2.2.1 Synchronní přístup k jazyku .....	16
2.2.2 Fonologický plán .....	18
2.2.3 Morfologické a morfonologické teorie .....	21
2.2.4 Aktuální členění větné a syntax .....	23
2.2.5 Jazyková typologie.....	24
3 Kodaňská škola .....	26
3.1 Vznik kodaňské jazykovědné školy .....	26
3.2 Glosematika Louise Hjelmsleva.....	27
3.2.1 Metodologie jazykové teorie.....	28
3.2.2 Teorie znaku a sémiotika .....	29
4 Americký deskriptivismus .....	30
4.1 Počátky strukturní jazykovědy v Americe .....	30
4.2 Osobnosti americké lingvistiky.....	31
4.2.1 Edward Sapir.....	31
4.2.2 Leonard Bloomfield .....	32
5 Rozdíly v pojetí funkce jazyka u členů Pražské školy.....	34
5.1 Funkční koncepce Pražského lingvistického kroužku .....	34
5.2 Vilém Mathesius .....	36
5.3 Bohuslav Havránek .....	38
5.4 Nikolaj Sergejevič Trubecký.....	42
5.5 Roman Osipovič Jakobson.....	45
5.6 Shrnutí .....	49
Závěr .....	53
Literatura a zdroje .....	55

# Úvod

Problematika této bakalářské práce je zaměřena na roli tzv. Pražského lingvistického kroužku v rámci české i světové strukturní lingvistiky. Pražský lingvistický kroužek, jinak uváděný také pod názvem Pražská škola, vzniknul v Praze roku 1926 jako organizace sdružující největší lingvistické osobnosti své doby. Tato škola vznikla v bezprostřední návaznosti na směr zvaný strukturalismus, který se v Evropě rozvíjel na počátku 20. století. Počátky strukturalismu sahají k osobnosti Ferdinanda de Saussura coby zakladatele, ale také k Ženevské lingvistické škole, která z jeho myšlenek vzešla. Základním principem strukturalismu je zdůraznit strukturu a vztahy uvnitř ní. Tento přístup záhy proniknul do různých oblastí vědy, nicméně zformoval se v lingvistice a jeho největší přínos spočívá právě zde. Kromě Pražského lingvistického kroužku vznikla v Evropě i Kodaňská lingvistická škola. Později strukturalismus proniknul i do Spojených států amerických a díky němu vznikla americká forma lingvistiky, která je známá pod názvem deskriptivismus.

Myšlenky přejaté z tezí Pražského lingvistického kroužku jsou pro současné lingvisty stále platným východiskem pro vědecké zkoumání jazyka. Práce si klade za cíl popsat specifika metodologie Pražského lingvistického kroužku ve vztahu k dalším formám strukturalismu, ke škole Ženevské, Kodaňské i k americkému deskriptivismu. Budou popsány základní principy a oblasti zaměření jednotlivých škol s důrazem na využití jednotlivých aspektů v rámci strukturní lingvistiky. Pražská škola se od ostatních zmiňovaných směrů lišila zejména svým pojetím funkce. Proto bude závěrečná část věnována právě této problematice.

V první části práce se zaměřím na počátky strukturní lingvistiky. S tím je spojena jak osobnost Ferdinanda de Saussura, tak i další rozvoj strukturní lingvistiky skrze Ženevskou lingvistickou školu. Hlavní aspekty strukturalismu de Saussure vyložil ve svém životním díle *Kurs obecné lingvistiky*. Základní poznatky de Saussure formuje skrze dvojice protikladů: *označující – označované*, *langue – parole* a *synchronie – diachronie*, důležitým pojmem je také jazykový znak a pojetí jazyka jako systému. Tyto pojmy a principy budou vysvětleny v samostatné podkapitole.

Druhá část práce bude věnována Pražskému lingvistickému kroužku. Krátce vyložím jeho historii a vývoj, následovat budou oblasti zaměření školy v jejím tzv. klasickém období, které je datováno léty 1926 až 1939. Mezi významné jazykovědné okruhy, kterým se Pražská škola v tomto období věnovala, patří fonologie, morfologie a morfonologie a také syntaxe. Krátká podkapitola se bude dotýkat jazykové typologie, která byla důležitou součástí jazykovědy v pojetí Pražské školy, přestože již datací do klasického období nespádala. Uvedeny budou také významné osobnosti spjaté s jednotlivými oblastmi a jejich práce.

Ve třetí části se tematicky zaměřím na Kodaňskou lingvistickou školu, zejména na její vznik, osobnosti a nejvíce přínosnou oblast, kterou byla tzv. glosematika. Jednalo se o lingvistickou teorii vytvořenou Louisem Hjelmslevem, patrně nejvýraznější osobností Kodaňské školy. Budou popsány principy glosematiky a také Hjelmslevova metodologie této nové teorie jazyka.

Čtvrtá část pojedná o americké verzi strukturní lingvistiky, takzvané popisné čili deskriptivní lingvistiky. Od pojetí struktury evropských škol se v mnoha ohledech lišila, proto budou tyto zásadní rozdíly popsány a vysvětleny. Představeny budou také práce dvou významných amerických lingvistů, Edwarda Sapira a Leonarda Bloomfielda.

V závěrečné části práce bude hlavním cílem popsat rozdíly v pojetí jazykové funkce u jednotlivých členů Pražského lingvistického kroužku. Nejprve teoreticky uvedu funkční koncepci Pražské školy a následně připojím rozbor pojetí funkce u jejích členů. Za tímto účelem byly vybrány čtyři významné osobnosti – Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Nikolaj Sergejevič Trubecký a Roman Osipovič Jakobson. V této části práce se proto zaměřím na pojetí funkce jazyka u každého z členů zvlášť a porovnáím je ve vztahu k zahraničním osobnostem, zejména k osobnosti Ferdinanda de Saussura a jeho dichotomiím, ale také mezi členy navzájem. Výsledky analýzy budou shrnuty a nastíněn bude také poválečný a současný stav Pražského lingvistického kroužku.



# 1 Ženevská lingvistická škola

## 1.1 Počátky strukturní lingvistiky

Na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století vznikla ve švýcarské Ženevě nová vědní disciplína, která značně ovlivnila dosavadní poznatky na poli jazykovědy a významně předznamenala její další vývoj. Tento nový lingvistický směr dostal název strukturalismus a jeho zakladatelem byl jazykovědec Ferdinand de Saussure. Vliv strukturalismu se záhy ukázal být natolik silný, že v Evropě vzniklo hned několik lingvistických škol, včetně Pražského lingvistického kroužku.<sup>1</sup>

Strukturní jazykověda chápe jazyk jako celek složený z výrazových prostředků, které v jazyce plní svůj účel a zastávají jistou funkci. Jedná se o strukturu jazykových znaků, tj. základní řady říše znaků vyznačených přímým vztahem k realitě. Tato struktura daného jazyka je zároveň sociální institucí a je označována jako funkční. Proto se tento lingvistický směr často nazývá funkční či funkčně-strukturní jazykověda.<sup>2</sup> Jednotlivé složky daného celku však nelze zkoumat odděleně, ale jako celistvý soubor. Důraz je kladen také na rozlišení historického pohledu na zkoumání jazyka od popisu jazyka v daném okamžiku jeho vývoje. Jazyk má, dle zásad strukturalismu, primárně sdělovací (komunikační) funkci a je proto považován za společenský jev.<sup>3</sup>

Ferdinand de Saussure je pro strukturalismus a strukturní jazykovědu důležitou osobností. Jako první systematicky vyložil zcela nové pojetí lingvistiky. I když byly zřejmě tyto zásady formulovány již dříve, nebyly považovány za příliš přínosné, a proto se jim nevěnovalo tolik pozornosti. Záhy po de Saussurovi se pokusil podobně zpracovat strukturalistické zásady i Leonard Bloomfield, který se později stal významným představitelem tzv. amerického deskriptivismu.<sup>4</sup> Vliv Ferdinanda de Saussura se však ukazuje jako převládající, zejména díky jeho stěžejnímu životnímu dílu, kterým je *Kurs obecné lingvistiky*. Hlavní myšlenky, jež od de Saussura přejali či

---

<sup>1</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 128.

<sup>2</sup> Vachek, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005, str. 154.

<sup>3</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 128.

<sup>4</sup> Tamtéž, str. 128.

na ně navázali stoupenci Pražského lingvistického kroužku, budou rozvedeny následovně.

## 1.2 Ferdinand de Saussure a *Kurs obecné lingvistiky*

Ferdinand de Saussure (26. 11. 1857–22. 2. 1913) se narodil v Ženevě do vzdělané rodiny a již v dětských letech prokázal zájem o studium jazyka, když se seznámil s prací rodinného přítele Adolpha Picteta o původu indoevropštiny. Následovalo studium přírodních věd na univerzitě v Ženevě, avšak zanedlouho odešel studovat jazyk na univerzitu do Lipska. V rámci studijního pobytu na Humboldtově univerzitě v Berlíně napsal své epochální dílo *Pojednání o primitivním vokálním systému v indoevropských jazycích*, které se stalo jednou z hlavních indoeuropeistických prací. Po ukončení vysoké školy přednášel krátce v Paříži, poté odešel zpět do Ženevy a věnoval se přednáškové činnosti na tamní univerzitě, mimo jiné přednášel také o obecné lingvistice. Tyto kurzy navštěvovalo jen několik studentů, nicméně z jejich dochovaných poznámek mohl vzniknout *Kurs obecné lingvistiky*.<sup>5</sup>

*Kurs obecné lingvistiky* (*Cours de linguistique générale*) vyšel roku 1916 na základě zápisků osmi studentů, kteří se účastnili de Saussurových přednášek o obecné lingvistice a kteří stáli u zrodu tzv. Ženevské lingvistické školy. Do konce třicátých let se zájem veřejnosti soustředil zejména na recenze a kritiku tohoto díla, poměrně pozdě došlo také k překladům do jiných jazyků. Po druhé světové válce zájem o *Kurs* značně ochladl, odborníci jej měli za příliš náročný a pochopeny byly jen určité pasáže. Vedle individuálních recenzí a poznatků byla však recepce de Saussurova díla prohloubenější. V Evropě vzniklo ještě před válkou několik lingvistických škol, které vědomě navázaly na de Saussurův odkaz a zabývaly se rozbořem *Kursu* i jinými lingvistickými tématy. Vedle Ženevské školy vznikl také Pražský lingvistický kroužek a tzv. Kodaňská lingvistická škola. Největší zásluhu o rozpracování a propagaci de Saussurova životního díla měli však jeho studenti a představitelé Ženevské školy, a to především Charles Bally a Albert Sechehaye. Díky nim mohlo být zachováno jedno z nejdůležitějších lingvistických děl vůbec, které značně pozměnilo další lingvistický

---

<sup>5</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 16–18.

vývoj a předznamenalo budoucí pojmání nejpodstatnějších de Saussurových poznatků. Ty se pokusíme rozebrat na následujících řádcích.<sup>6</sup>

### 1.2.1 Povaha jazykového znaku

Prvním z obecných principů, o kterém se Ferdinand de Saussure zmiňuje, je jazykový znak. Ten tvoří dvě složky – pojem a akustický obraz. De Saussure však navrhuje nahradit *pojem* a *akustický obraz* termíny *označující* (signifiant) a *označované* (signifié), což má podle něj napomoci označení protikladu, jež termíny odlišuje od sebe navzájem i od celku, který tvoří.<sup>7</sup> U jazykového znaku rozeznával dvě složky – formální (zvukovou) a významovou. Obě tyto složky jsou spolu úzce spjaty, jsou nemateriální a fungují na psychickém základu.<sup>8</sup>

Jazykový znak má dvě vlastnosti, a tím jsou arbitrárnost a linearita. Arbitrárnost jazykového znaku se utváří na základě svazku označujícího (slovo) a označovaného (hlásky slovo tvořící). Mezi těmito složkami přitom není žádný vztah. To dokazuje existence různých světových jazyků i rozdíly mezi nimi. Výjimku tvoří pouze tzv. onomatopoeia, jejichž akustický obraz může být spojen s pojmem, který označuje, ale není to vždy platné. Arbitrárni jsou jen do jisté míry. Arbitrárnost znaku tedy primárně souvisí s označovaným. Oproti tomu stojí linearita jazykového znaku, která se týká označujícího. Lineární vlastností se zde myslí rozsah označujícího, který může probíhat pouze v daném čase (v určité linii) a jednotlivé znaky zastávají dané místo. Tím je vyloučena možnost existence dvou jazykových znaků vedle sebe ve stejném čase.<sup>9</sup>

Vznik teorie jazykového znaku předznamenala oblast de Saussurova bádání, kterou byla sémiotika, i když on sám ji nazýval sémiologií. Tato vědní disciplína měla zkoumat *život znaků v životě společnosti*<sup>10</sup>, tvořila by část sociální psychologie a napomohla by odhalení toho, z čeho znaky sestávají a které zákony je řídí. Zároveň je sémiologie nadřazena lingvistice, která je pouze její částí, ale zákony objevené sémiologií je možné v lingvistice uplatnit.<sup>11</sup>

---

<sup>6</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 25.

<sup>7</sup> Tamtéž, str. 95–97.

<sup>8</sup> Horálek, Karel: *Teorie znaku a filozofie jazyka*. Slovo a Slovesnost, 1977, ročník 38, č. 3, str. 179.

<sup>9</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 98–100.

<sup>10</sup> Tamtéž, str. 52.

<sup>11</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 52.

Otázkami teorie jazykového znaku se členové Kroužku příliš nezabývali. Pozornost soustředili zejména na pojetí synchronie a diachronie a zkoumání jazyka jako systému. Sémiotikou se však do jisté míry zabývali Roman Jakobson a Jan Mukařovský. V souladu se strukturalismem aplikovali teorii znaku na umělecké dílo, čímž dali vzniknout tzv. poetické či estetické funkci. Jakobson na toto téma napsal dílo *Poetická funkce*, ve kterém se zabývá vztahem lingvistiky a poetiky, ale také například rozborem českého verše. Jan Mukařovský je známý díky pojednání o funkci znaku v estetice a uměnovědných disciplínách.<sup>12,13</sup>

### 1.2.2 Langue vs. parole

Dvojice pojmů, která je klíčová pro pochopení de Saussurova pojetí jazyka, je *langue* (jazyk) a *parole* (promluva). Tyto složky jsou základními prvky, na kterých je závislé studium lidské řeči, a které ji tvoří. *Langue* má ve středu svého zájmu jazyk, jež je ve své podstatě záležitostí celé společnosti. Je předem konvenčně daný a nezávisí na jedinci, ten jej automaticky přijímá. Oproti tomu stojí *parole*, což je konkrétní podoba jazyka v daném okamžiku. *Parole* označuje mluvu jedince, a to včetně fonace. De Saussure zdůrazňuje psychickou a psycho-fyzickou stránku věci. Zatímco *langue* je záležitostí výlučně psychickou, *parole* je individuálním řečovým aktem, je proto psycho-fyzický.<sup>14</sup>

Řeč je jevem, který je charakterizován skrze dva faktory – jazyk a promluvu. Tato dichotomie však byla de Saussurem rozlišena poměrně pozdě, zmínil se o ní až na své třetí přednášce r. 1911, a proto není v *Kursu* dostatečně vysvětlena. Nicméně *langue* chápe de Saussure jako řeč, která však postrádá složku *parole*. Je to tedy pouze souhrn jazykových zvyků, které jsou dány a umožňují mluvčímu rozumět a domluvit se. Složka *parole* však bez jazyka nemůže plnit svou funkci, neboť je svázána jazykovými normami, bez nichž by nedávala smysl. Obě složky proto musí být zkoumány ve svém vzájemném vztahu, a nikoli každá zvlášť.<sup>15</sup>

---

<sup>12</sup> Jakobson, Roman: *Poetická funkce*. Praha: H&H, 1995

<sup>13</sup> Mukařovský, Jan: *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1996

<sup>14</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 54.

<sup>15</sup> Tamtéž, str. 106.

### 1.2.3 Synchronie vs. diachronie

Synchronní a diachronní přístup k jazyku je již dlouho předmětem lingvistického bádání a vděčí za to právě Ferdinandu de Saussurovi, který tuto dichotomii zavedl. Nebylo vhodné používat název „historická lingvistika“, protože působí příliš nejednoznačně. Proto de Saussure používá pojmy evoluční lingvistika a statická lingvistika, z čehož následně vzniklo pojmenování lingvistiky *synchronní* a *diachronní*.<sup>16</sup>

Jazyk je možné studovat ze dvou hledisek. Při užití synchronního přístupu sledujeme jazyk v daném časovém okamžiku a jeho vztah k jevům, které koexistují vedle něj současně. Diachronní přístup naopak pracuje s vývojem jazyka v čase a studuje jazykové jevy tak, jak za sebou časově následují. Každý z těchto přístupů je vědecký a je nutné je od sebe rozlišovat.<sup>17</sup>

I když byla tato de Saussurova dichotomie kritizována, zůstává faktem, že zformovala přístupy moderní lingvistiky. Do té doby převládal v jazykovědě mladogramatický názor, který zastával přístup výlučně diachronní, ovšem s formováním lingvistických škol se do popředí postupně dostal i přístup synchronní. Nelze však říct, že je možné studovat pouze synchronní stav jazyka a nebrat v úvahu jeho předchozí vývoj. Jistým kompromisem se staly metody strukturální synchronie, kterou významněji propracovali zástupci Pražského lingvistického kroužku, a která se stala opakem pro lingvistiku mladogramatiků.<sup>18</sup>

### 1.2.4 Jazyk jako systém

Ferdinand de Saussure je nejvíce znám zavedením strukturní jazykovědy, která vidí jazyk jako systém a klade důraz na jeho vnitřní uspořádání. V daném jazykovém stavu vše spočívá na vztazích, které jsou mezi jazykovými znaky. Tyto vztahy mohou být buď syntagmatické, nebo paradigmatické (asociativní).<sup>19</sup>

---

<sup>16</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 109–110.

<sup>17</sup> Tamtéž, str. 110.

<sup>18</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 133–135.

<sup>19</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 150.

Syntagmatické vztahy se rozumí vztahy v promluvě (*parole*), kdy jsou slova řazena lineárně, a proto nelze vyslovit dva prvky zároveň, neboť jsou řazeny za sebe. Tomuto pořadí znaků se říká syntagma. Syntagma se vždy skládá ze dvou a více jednotek, které jsou spojeny jistým vztahem. V syntagmatu pak termín nabývá platnosti proto, že stojí v protikladu k tomu, co jej předchází, co po něm následuje, nebo k obojímu. Tudiž jsou syntagmatické vztahy klíčové k pochopení konkrétního významu slova či slovního spojení.<sup>20</sup>

Paradigmatické vztahy probíhají mimo promluvu, jsou spíše psychického rázu. Chápeme je jako vztahy mezi slovy, která mají něco společného v naší paměti. Navzájem asociují a vytvářejí skupiny, mezi kterými jsou jisté souvislosti. Tyto koordinace se neopírají o rozsah a nezáleží na jejich pořadí, protože jsou pouze součástí slovní zásoby, která napomáhá konstituování jazyka jedince. Paradigmatický vztah se jinak nazývá také asociativní. Rozdíl mezi oběma vztahy spočívá v jejich časovém pojetí – zatímco syntagmatické vztahy jsou typické pro přítomnost, paradigmatické vztahy se sjednotily v minulosti.<sup>21</sup>

V lingvistice není možné zkoumat slova samostatně, nýbrž v jejich vzájemných vztazích, což je hlavní podstatou zkoumání jazyka jako systému. Systémovost je v současné lingvistice brána jako hlavní vlastnost jazyka, netýká se však pouze vztahů mezi znaky, ale všech jazykových vztahů z nejrůznějších odvětví jazykovědy. Díky pojetí jazyka jako systému mohla vzniknout tzv. funkční jazykověda, kterou se ve velké míře zabývali stoupenci Pražské školy, ale o formálním charakteru jazyka pojednává také glosematika Louise Hjelmsleva, čemuž se budeme věnovat v následujících kapitolách.<sup>22</sup>

---

<sup>20</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 151.

<sup>21</sup> Tamtéž, str. 151.

<sup>22</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 137–138.

## 2 Pražský lingvistický kroužek

### 2.1 Historie a vývoj

Vůbec jedna z prvních škol, která navázala na strukturalistické učení Ferdinanda de Saussura, byl Pražský lingvistický kroužek (dále jen Kroužek). Ještě coby volné sdružení lingvistů vznikl 6. října 1926 v kanceláři anglisty Viléma Mathesia. Ten je považován za zakladatele Kroužku a předsedal mu až do své smrti roku 1945. Pražská škola vznikla jako instituce vymezující se proti historicko-srovnávací jazykovědě a jejím posláním bylo zformovat novou metodologii, která by přístupům komparativní lingvistiky oponovala. Díky tomu se stala jednou z nejvýznamnějších strukturalistických škol v Evropě 20. století, na kterou záhy navazovaly další lingvistické směry. Dnes je Pražský lingvistický kroužek známý hlavně svým pojetím funkce, a proto nese přízvisko funkčně-strukturní.<sup>23</sup>

I když formální označení Pražská škola odkazuje na české, resp. československé prostředí, realizovalo se v rámci Kroužku i několik zahraničních lingvistů, zejména z Ruska. Vedle Viléma Mathesia byl jednou z nejvýraznějších osobností zakladatelské generace Rus Roman Osipovič Jakobson. Své působení v Kroužku zaměřil na studium strukturní gramatiky a především fonologie. K fonologii přispěl velkým dílem také další z členů Pražské školy Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, který zpracoval také zásady morfologie a morfonologie. Z českých zástupců jmenujme dále Bohuslava Havránka, který se kromě teorie a praxe spisovného jazyka zabýval funkční teorií a lexikologií. Vedle něj byl podstatným členem kroužku i Bohumil Trnka, který se podílel jak na vypracování vlastních zásad morfologické roviny jazyka, tak na vypracování zásad fonologických. Z mladší generace jmenujme například Vladimíra Skaličku, který je považován za tvůrce strukturalistické typologie jazyků.<sup>24</sup>

První veřejné vystoupení Kroužku neproběhlo na domácí půdě, nýbrž v zahraničí. V dubnu 1928 se konal v Haagu Prvý mezinárodní sjezd lingvistický, kterého se zúčastnili čtyři členové Kroužku – Roman Jakobson, Segrej Karcevskij, Nikolaj Sergejevič Trubecký a Vilém Mathesius. V rámci sjezdu se projednávaly

---

<sup>23</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 148.

<sup>24</sup> Vachek, Josef: *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Praha: H&H, 1999, str. 44–61.

návrhy na nejvhodnější metodu pro popis jazyka, přičemž Mathesius našel jisté shody mezi tezemi Kroužku a tezemi stoupenců Ženevské školy. Na základě těchto nově zjištěných souvislostí došlo ke společnému zformulování rezoluce, která by dala základ nové, synchronicky zaměřené jazykovědné analýze.<sup>25</sup>

Členové Pražského lingvistického kroužku následně vypracovali podrobný návrh dohodnuté jazykovědné analýzy, který by se zakládala na přístupu funkčně-strukturním. Souborně se tento text nazývá *Teze pražského lingvistického kroužku* (dále jen *Teze*) a veřejnosti byly představeny v říjnu 1929 v Praze při příležitosti Prvního mezinárodního sjezdu slavistů. Mezinárodní komise *Teze* schválila a zpracovala také přípravný rozbor slovanských jazyků v duchu zásad předložených Pražskou školou.<sup>26</sup>

Díky slavistickému sjezdu byla zahájena i ediční činnost Kroužku. Ke sjezdu byly vydány dva svazky řady, která se později stala jednou z nejznámějších ve světové lingvistice vůbec, a to *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. První svazek z této řady obsahoval kromě francouzského znění *Tezí* také dvanáct statí o obecně lingvistických tématech, druhý svazek obsahoval monografii Romana Jakobsona o fonologickém vývoji ruštiny ve srovnání s vývojem jiných slovanských jazyků. Díky publikování těchto svazků mohli pražští lingvisté navázat styky se zahraničními odborníky z okruhu slavistiky i lingvistiky. Jednalo se zejména o polské a ruské žáky Jana Baudouina de Courtenay, ale také o zástupce z řad amerického deskriptivismu jako byl Edward Sapir či Leonard Bloomfield.<sup>27</sup>

## 2.2 Oblasti zaměření v klasickém období

### 2.2.1 Synchronní přístup k jazyku

Jazykovědná teorie Pražského lingvistického kroužku vznikla zejména na základě prací Viléma Mathesia. Ve svých statích se vyjadřoval k jazykovědě počátku dvacátých let dvacátého století, ale také k její historii a předchozímu vývoji. V této souvislosti poukázal Mathesius na fakt, že se dosud ve světové jazykovědě uplatňovaly dva spolu soupeřící proudy. Prvním z nich byl proud geneticko-srovnávací a vyvrcholil

---

<sup>25</sup> Vachek, Josef: *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Praha: H&H, 1999, str. 16.

<sup>26</sup> Tamtéž, str. 17.

<sup>27</sup> Tamtéž, str. 17.



školou mladogramatickou, druhý směr se nazývá analyticko-srovnávací. Mathesius osobně se nepřikláněl ani k jednomu z těchto směrů, neboť podle něj nesplňovaly požadavky, které měla nově se formující lingvistika. První směr měl vypracovanou exaktní vědeckou metodu, ale jazykem se zabýval pouze z hlediska diachronního. Druhý směr připouštěl studium jazyka synchronně, ale chyběly mu k tomu potřebné vědecké metody. Mathesius měl tedy jasnou představu – vytvořit zcela nový směr, který by byl jistou syntézou a dokázal by zkombinovat silné stránky obou koncepcí.<sup>28</sup> Tento směr je nám dnes známý jako funkční strukturalismus.

První z textů, jež významně předznamenal budoucí zaměření Pražského lingvistického kroužku, jakožto funkčně-strukturní jazykovědné školy, napsal Vilém Mathesius již v roce 1911. Můžeme tedy říci, že se jedná o vůbec první odrazový můstek, z něhož mohl dále Kroužek vycházet. Tato Mathesiova stať *O potenciálnosti jevů jazykových*<sup>29</sup> byla přednesena Královské české společnosti nauk, zpočátku se však nesečkala s příliš kladnými ohlasy. Vliv mladogramatismu byl stále příliš silný, a proto se novým směrům tehdejší lingvistika vymezovala.<sup>30</sup> Výjimkou byl snad jen Josef Zubatý, který však praktikoval přístupy komparativní lingvistiky a o samotný moderní přístup k jazyku se nepokusil. Z toho důvodu nabyla Mathesiova přednáška v pozdější době mimořádného významu.<sup>31</sup>

První známkou změny, kterou lze v Mathesiově přednášce nalézt, je synchronní, nehistorický přístup k jazykové skutečnosti, který se vymezuje oproti tehdy zavedenému mladogramatismu Jana Gebauera. Mathesius zde hovoří o přístupu statickém (synchronním) a proti němu staví přístup dynamický (diachronní). Toto členění poukazuje na to, že Mathesius byl již seznámen s prací Ferdinanda de Saussura a jeho dichotomií synchronie a diachronie, i když sám používal termíny statika a dynamika.<sup>32</sup>

Druhý, významnější poznatek, se zaměřuje na samotný pojem potenciálnosti, kterým Mathesius rozumí kolísání řeči v daném jazykovém společenství. Označení jazykové synchronie jako statického přístupu však nelze chápat v tomto případě

---

<sup>28</sup> Vachek, Josef: *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Praha: H&H, 1999, str. 26.

<sup>29</sup> Mathesius, Vilém: *O potenciálnosti jevů jazykových*. Praha: nakl. Královské České Společnosti Nauk, 1911, 24 s.

<sup>30</sup> Vachek, Josef: *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, str. 68.

<sup>31</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 150.

<sup>32</sup> Vachek, Josef: *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, str. 69.

doslovně. Mathesius zde chce poukázat na stav jazyka v dané době, který však není neměnný, ale pouze proměnlivý. Tato proměnlivost (oscilace) není nutná pouze k pochopení jazykového vývoje, ale také umožňuje řešit některé z jazykovědných otázek, např. problém samostatnosti slova ve větě. Odpověď na tyto otázky formuluje Mathesius ve smyslu existence určitých tendencí v jazyce, které nepůsobí konstantně jako fyzikální zákony, ale projevují se přesto zcela zřetelně a jsou statisticky postižitelné.<sup>33</sup>

Vilém Mathesius se ve své stati věnuje také „výkladům o slohovém rozrůznění řeči a o signálech této slohové diferenciaci“<sup>34</sup>, kterou lze aplikovat na rovinu lexikální, ale také na gramatickou a zvukovou. Tyto výklady si stále zachovávají platnost a novodobá, funkčně pojatá lingvistika tuto Mathesiovu koncepci stále rozvíjí. Ve třicátých letech tuto koncepci dále rozpracoval Bohuslav Havránek.<sup>35</sup>

Lze říci, že Vilém Mathesius svým dílem významně předznamenal budoucí zájem Pražského lingvistického kroužku o synchronní problematiku v jazyce, zejména díky svému tvrzení, že „postup od statiky k dynamice je v jazykozpytě nejspolehlivější, tj. že problémy synchronické je nutno řešiti dříve, než se přistoupí k řešení problémů jazykového vývoje“<sup>36</sup>. Mathesius se věnoval problematice současného jazyka zejména proto, že jedině současný jazyk může poskytnout badateli úplný a snadno kontrolovatelný materiál. Neupadl však ani zájem o jazykovědnou diachronii, jak dokazují práce Romana Jakobsona, Bohuslava Havránka či Bohumila Trnky.<sup>37</sup>

### 2.2.2 Fonologický plán

Fonologie se jako samostatná vědní disciplína vyčlenila koncem dvacátých let 20. století právě díky Pražskému lingvistickému kroužku. Do té doby byla vnímána jako součást fonetiky, což je obor zabývající se mnohostranným popisem zvukových prvků jazyka a jejich tvorbou. Zástupci Pražského lingvistického kroužku si však s rozvíjející se strukturní jazykovědou uvědomili potřebu popsat funkční využití těchto zvukových prvků ve struktuře jazyka. Pro Pražskou školu nebyla fonetika příliš

---

<sup>33</sup> Vachek, Josef: *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, str. 69.

<sup>34</sup> Tamtéž, str. 70.

<sup>35</sup> Tamtéž, str. 70.

<sup>36</sup> Tamtéž, str. 71.

<sup>37</sup> Tamtéž, str. 71.

atraktivní disciplínou, protože dle ní stála na pomezí lingvistiky a přírodních věd. Proto bylo nutné odlišovat fonetický (fyzikální a fyziologický) a fonologický (funkční a strukturní) přístup k jazyku. Tato přísná separace zkoumání zvukové stránky řeči trvala až do šedesátých let 20. století.<sup>38</sup>

Fonologie se tak v klasickém období Pražské školy stala jedním z nejvíce propracovaných odvětví lingvistiky a to zejména proto, že se této problematice věnovalo několik jejích členů. Za zakladatele fonologie je formálně považován Nikolaj Sergejevič Trubecký, který v této tematice často spolupracoval s Romanem Jakobsonem. Vedle nich se však fonologickým otázkám věnoval i Bohumil Trnka a částečně také Vilém Mathesius.<sup>39</sup> V této souvislosti se rozlišují dvě koncepte fonologického popisu. Na jedné straně je to koncepte spjatá se jmény Trubeckého a Jakobsona, na straně druhé s Mathesiem. První z nich je nazývána substanční či paradigmatická a stojí na základě rozlišení fonémů podle distinktivních zvukových rysů. Druhé pojetí se nazývá syntagmatické a zabývá se rozlišením fonémů dle jejich role při výstavbě znaků.<sup>40</sup> Trubeckého největší podíl je však nesporný, a to díky jeho teorii fonologických protikladů, která dala vzniknout Jakobsonově teorii binárních protikladů distinktivních rysů.<sup>41</sup>

Problematiku fonologie vyložil Trubecký ve svém díle *Základy fonologie* (*Grundzüge der Phonologie*, 1939), které sice nedokončil, ale přesto vyšlo rok po jeho smrti jako sedmý svazek *Travaux*. Trubecký zde jako základní fonologickou jednotku uvádí foném. Jedná se o jednotku, která je souborem zvukových vlastností a také nejmenší fonologickou jednotkou, tudíž jej nelze dále rozložit na menší a jednodušší fonologické jednotky. Jako fonémy se označují hlásky, které mají jisté vlastnosti, jež je odlišují od sebe navzájem a mají určitý význam. Proto je u fonému důležitá jeho významotvorná funkce a schopnost tvořit opozice (protiklady).<sup>42</sup>

Trubecký na tomto místě formuluje svou teorii fonologických protikladů. Dle něj lze protiklady dělit na dvě základní skupiny – bilaterální (jednorozměrné)

---

<sup>38</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, str. 136–137.

<sup>39</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 154

<sup>40</sup> Pleskalová, Jana (ed.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 153.

<sup>41</sup> Vachek, Josef: *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Praha: H&H, 1999, str. 47.

<sup>42</sup> Vachek, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005 str. 50.

a multilaterální (vícerozměrné). V bilaterální opozici figurují dva fonémy, jejichž zvukové vlastnosti v témže složení nelze najít u jiných fonémů. V multilaterální opozici jsou tyto zvukové vlastnosti společné pro více fonémů. Další dělení lze vyčlenit v závislosti vztahu k systému na opozici proporcionální a izolovanou. V případě proporcionální opozice lze vztah mezi dvěma fonémy aplikovat i na jinou dvojici, izolovaná opozice toto připouští pouze v jednom takovém případě. Poslední možné dělení se týká již konkrétně vztahu mezi fonémy opozici tvořící. Tento vztah může být privativní (jeden foném se od druhého liší přítomností rozlišovacího znaku), graduální (fonémy mají různé stupně jedné vlastnosti) a ekvipolentní (vztah mezi fonémy nespadá do předchozích dvou kategorií).<sup>43</sup> Jako speciální případ vyčleňuje Trubecký navíc tzv. korelaci. V tomto případě se jeden foném označuje jako příznakový, druhý jako bezpříznakový, liší se tedy v jediném příznaku. Týká se to například znělosti či neznělosti hlásek.<sup>44</sup>

Jak již bylo zmíněno výše, Trubeckého teorie fonologických protikladů byla inspirací pro Romana Jakobsona, který na podobném základu vytvořil svou teorii binárních protikladů distinktivních rysů. Tento přístup aplikoval jak ve fonologii, tak v morfologii. Ve fonologii se binární protiklady týkají fonologických vlastností daného systému. Každý vokální systém se podřizuje zásadě dichotomie a lze jej převést na libovolný počet binárních protikladů. Tyto protiklady mohou být dvojího typu – kontradiktorické (označuje vztah mezi přítomností a nepřítomností téhož prvku) a opačné (vztah mezi dvěma prvky, které jsou jednoho druhu, ale navzájem se od sebe co nejvíce liší a vykazují rys schopný stupňování). Jako příklad lze uvést protiklad ostrých (např. n, t, d) a tupých souhlásek (např. m, b, p).<sup>45</sup> V morfologii Jakobson tuto teorii distinktivních rysů dále rozpracoval pomocí Trubeckého rozlišení fonologické korelace.<sup>46</sup>

---

<sup>43</sup> Vachek, Josef: *The linguistics school of Prague. An introduction to its theory and practice*. Bloomington: Indiana University Press, 1996, str. 57–58.

<sup>44</sup> Tamtéž, str. 56, 60.

<sup>45</sup> Vachek, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005, str. 41.

<sup>46</sup> Dokulil, Miloš: *K otázce morfoložických protikladů (Kritika předpokladu binárních korelací v morfoložii češtiny)*. Slovo a Slovesnost, 1958, ročník 19, č. 2, str. 83.

### 2.2.3 Morfologické a morfonologické teorie

Vedle fonologie byla další důležitou lingvistickou oblastí pro Pražský lingvistický kroužek také morfologie, tedy disciplína známá jako tvarosloví. Tvoří část klasické gramatiky a jejím úkolem je studovat všechny typy morfémů z hlediska jejich formy a funkce.<sup>47</sup> V rámci Pražské školy však došlo zásluhou N. S. Trubeckého i ke vzniku tzv. morfonologie, což je disciplína aplikující fonologické přístupy na morfologii.<sup>48</sup> Morfonologii definovali pražští lingvisté jako část slovní fonologie pojednávající o fonologické struktuře morfémů.<sup>49</sup> Jako morfém se pak označuje nejmenší morfologická jednotka nesoucí gramatický význam. Trubecký ale definoval morfém jako soubor fonémů, který se vyskytuje v řadě slov ve stejné formální funkci.<sup>50</sup>

Problematika morfému však není vždy jednoznačná a může dojít k situaci, kdy se morfém nezobrazí jako stejný foném ve všech slovech, ve kterých se vyskytuje. V takovém případě Trubecký používá označení morfoném. Příkladem morfonému může být časování sloves v angličtině, kde dochází k rozdílu mezi přítomným a minulým časem a jeden morfém se zobrazí jako dva fonémy.<sup>51</sup> Souhrnně definují pražští lingvisté morfoném jako „*komplexní představu dvou nebo více fonémů schopných se zaměňovat uvnitř jednoho morfému na základě morfologické struktury slova*“.<sup>52</sup> Např. v ruštině je morfonémem k/č ve slovech рука, ручной (ruka, ruční)<sup>53</sup> nebo v češtině noha – nožka či dobrý – dobrí.<sup>54</sup>

Speciálním případem v morfologické teorii Pražské školy byla funkční (sémantická) morfologie Romana Jakobsona s využitím binárních protikladů distinktivních rysů. Pracuje opět s opozicemi, kdy je jeden člen příznakový a druhý nepříznakový, tedy s tzv. korelací.<sup>55</sup> Na rozdíl od Trubeckého pojetí však Jakobson bezpříznakový člen necharakterizuje absencí rozlišovacího rysu, ale tím, že nevykazuje

---

<sup>47</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 273.

<sup>48</sup> Pleskalová, Jana (ed.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 154.

<sup>49</sup> Vachek, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005, str. 112.

<sup>50</sup> Tamtéž, str. 109.

<sup>51</sup> Vachek, Josef: *The linguistics school of Prague. An introduction to its theory and practice*. Bloomington: Indiana University Press, 1996, str. 80.

<sup>52</sup> Vachek, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005, str. 112.

<sup>53</sup> Tamtéž, str. 112.

<sup>54</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 273.

<sup>55</sup> Tamtéž, str. 53.

znaky o přítomnosti či nepřítomnosti tohoto rysu.<sup>56</sup> Tuto teorii rozvinul Jakobson již ve své rané stati *O struktuře ruského slovesa* (*Zur Struktur des russischen Verbums*, 1932). Podle něj je stěžejní, aby se základnou analýzy gramatického systému stala morfologická korelace, kterou lze aplikovat na systém ruských sloves, ale také na jiné gramatické kategorie a jiné slovanské jazyky.<sup>57</sup>

Příkladem je kategorie rodu českých substantiv kdy můžeme ženský rod označit za příznakový a mužský za nepříznakový proto, že ženský rod odkazuje na osoby ženského pohlaví, kdežto rod mužský se k otázce pohlaví nevyjadřuje, a je proto z hlediska takového příznaku neutrální. Např. ruské slovo *цыпыра* (manželka) jasně vypovídá o ženě, kdežto označení *цыпыр* může znamenat manžela či manželku, v širším smyslu jeden z manželů, v užším smyslu potom manžela jako muže. Z toho plyne Jakobsonova snaha převádět morfologické kategorie o více členech na několik binárních opozic, kdy jeden z členů je příznakový a druhý bezpříznakový. K této problematice se po druhé světové válce vyjádřil Miloš Dokulil, který ve svém článku<sup>58</sup> kritizuje neplatnost Jakobsonova tvrzení na příkladu slovesné kategorie vidu, kde jsou oba členy příznakové, a proto nesplňují podmínku binární opozice.<sup>59</sup>

Problematice morfologie se nevěnoval pouze Roman Jakobson, ale i další členové Kroužku. Jmenujme předně Bohumila Trnku, který se primárně věnoval gramatickému systému angličtiny, ale v rámci Pražské školy představil svou kompozici morfologických exponentů. Tím jsou myšleny všechny formální prostředky, které jsou schopny vyjádřit morfologickou funkci v jazyce. Ty jsou rozlišovány do čtyř kategorií – fonologické (samohláskové fonémy v angl. *sing: sang: sung*), syntetické (modifikující morfémy v angl. *be-come, come-ly, come-s, com-ing*), analytické (např. slovosled, gramatická shoda) a kompozita (skupiny slov vyjádřené synteticky).<sup>60</sup>

Morfologickými otázkami se do jisté míry zabýval i Bohuslav Havránek. Vydání jeho dvousvazkové publikace *Genera verbi v jazycích slovanských* (1928,

---

<sup>56</sup> Vachek, Josef: *The linguistics school of Prague. An introduction to its theory and practice*. Bloomington: Indiana University Press, 1996, str. 84–85

<sup>57</sup> Dokulil, Miloš: *K otázce morfologických protikladů (Kritika předpokladu binárních korelací v morfologii češtiny)*. Slovo a Slovesnost, 1958, ročník 19, č. 2, str. 83–85.

<sup>58</sup> Reference článku: Dokulil, Miloš: *K otázce morfologických protikladů (Kritika předpokladu binárních korelací v morfologii češtiny)*. Slovo a Slovesnost, 1958, ročník 19, č. 2., str. 81–103.

<sup>59</sup> Tamtéž, str. 83–94.

<sup>60</sup> Trnka, Bohumil: *Několik úvah o strukturální morfologii (Some Thoughts on Structural Morphology)*. 1932, str. 57–58.

1937) se označuje za nejvýznamnější slavistické dílo klasického období.<sup>61</sup> Pro Pražský lingvistický kroužek je však podstatná Havránkova stať *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, která vyšla v rámci sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Bohuslav Havránek je také považován za zakladatele teorie jazykové kultury.<sup>62</sup>

#### 2.2.4 Aktuální členění větné a syntax

Poslední oblastí, ve které spočívá největší přínos Pražského lingvistického kroužku, je vedle fonologie a morfolgie také syntaxe. I přesto, že se jí pražští lingvisté nezabývali v takové míře, stala se jedním z pilířů, na němž Pražská škola postavila svůj vědecký odkaz. Hlavní zásluhu měl v této oblasti Vilém Mathesius se svou koncepcí funkční větné perspektivy, která je známější pod názvem aktuální členění větné.<sup>63</sup> Podstatou této koncepce je větná výpověď a informace, kterou má tato věta sdělit. Větná výpověď je tedy zkoumána z hlediska významu a je proto nutné rozlišit „o čem se ve větě mluví“ a „to, co se o tom vypovídá“. K tomu Mathesius užívá dvojici pojmů téma a réma. Tématem je ta část věty, která je známá z předchozího textu a nese novou informaci, plní funkci východiska. Réma poté označuje část věty, ve které je obsažena nová informace a stává se proto jádrem výpovědi.<sup>64</sup>

Teorie aktuálního členění větného nesouvisí pouze s větou a výpovědí, ale zabývá se také otázkami slovosledu či postavením intonačního centra (větného přízvuku). Dá se také aplikovat na různé světové jazyky, proto se považuje za jazykovou univerzálii. Rozdíl ve zdůraznění rématu v různých jazycích je však patrný. Některé staví réma do druhé části věty, jiné používají k jeho vyjádření formální prostředky. Mathesius svou teorii ztvárnil na základě porovnání češtiny s angličtinou. Společný je však důraz kladený na zvýraznění rématu jako prostředku k vyjádření nové informace. Mathesiovu teorii dále rozpracovala řada lingvistů, byl to zejména Jan Firbas, ale také František Daneš či Petr Sgall.<sup>65,66</sup>

---

<sup>61</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 157.

<sup>62</sup> Havránek, Bohuslav: *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* in *Spisovná čeština a jazyková kultura*. 1932, str. 32.

<sup>63</sup> Pleskalová, Jana (ed.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 156.

<sup>64</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 32.

<sup>65</sup> Tamtéž, str. 32–33.

<sup>66</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 160.

## 2.2.5 Jazyková typologie

Významným přínosem strukturní lingvistiky Pražské školy se stala také tzv. Skaličková typologie jazyků, i když Vladimír Skalička se již neřadí mezi osobnosti klasického období Pražského lingvistického kroužku. Svým rozlišením světových jazyků do pěti základních skupin však způsobil menší revoluci v lingvistice 20. století a tento počin je považován za jeho vrcholné dílo, kterým se proslavil na domácí půdě i v zahraničí.<sup>67</sup>

Typologii jazyků Skalička zformoval ještě před druhou světovou válkou, konkrétně mezi lety 1941–1943.<sup>68</sup> Tuto svou teorii definuje jako nauku o rozdílné gramatické stavbě jazyků a její podstatu zakládá na faktu, že vše v jazyce existuje ve vztahu ke všemu ostatnímu. Každý jazyk má svá daná pravidla, některá jsou pevná více, jiná méně. Souhrn takových pravidel se nazývá typ a v každém jazyce jich může existovat hned několik. Skalička rozlišuje celkem čtyři jazykové typy.<sup>69</sup>

První jazykový typ se nazývá aglutinační. Je dominantní pro jazyky, jako je turečtina, maďarština či mongolština. Charakteristika tohoto typu spočívá v připínání formálních elementů ke kořeni slova, dále v nedostatku homonymních a synonymních slov, rozlišuje menší počet slovních druhů a má často pevný slovosled. Druhý jazykový typ je tzv. izolační. Je obsažen v jazycích, jako je čínština, ale také bulharština, francouzština či angličtina, méně potom v ostatních románských a germánských jazycích. Pro tento jazykový typ je příznačné, že každá řada hlásek, která nese význam, je samostatným slovem (např. srov. anglické I send to **my brother** a maďarské **fivéremnek**). Stejně jako aglutinační typ se vyznačuje malou mírou homonymie a synonymie, rozlišuje méně slovních druhů a má pevný slovosled. Třetí typ je tzv. flexivní, charakterizuje jej fakt, že jedna řada hlásek má více významů najednou. Flexivnost se může projevit v koncovkách (vnější flexe), nebo v kořeni slova (vnitřní flexe). Vnější flexe je typická pro slovanské jazyky včetně češtiny, dále pro jazyky baltské a keltské, latinu, řečtinu či pro starou indštinu. Vnitřní flexe dominuje

---

<sup>67</sup> Čermák, František: *Hledač podstaty jazyka Vladimír Skalička* in *Vladimír Skalička: Souborné dílo, díl I. (1931–1950)*. Praha: Karolinum 2004, str. 12.

<sup>68</sup> V publikaci *Vladimír Skalička: Souborné dílo, díl I.* se v kapitole *Vývoj české deklinace, studie typologická* uvádí rok 1941, o samostatné typologii jazyků pojednává kapitola *Typologie jazyků* s uvedeným rokem 1943.

<sup>69</sup> Čermák, František (ed.): *Vladimír Skalička: Souborné dílo, díl I (1931–1950)*. Praha: Karolinum, 2004, str. 262.



v jazycích germánských, např. v němčině. Tento typ se také vyznačuje velkou mírou homonymie a synonymie, velkým počtem slovních druhů a volnějším slovosledem. Posledním jazykovým typem je typ polysyntetický. Sem řadíme tzv. složeniny, tedy slova vzniklá spojením více kořenů. V žádném jazyce není dominantní, ale koexistuje vedle typů jiných. Důležitou roli hraje v jazycích jako je němčina či japonština.<sup>70</sup>

---

<sup>70</sup> Čermák, František (ed.): *Vladimír Skalička: Souborné dílo, díl I (1931–1950)*. Praha: Karolinum, 2004, str. 262–263.

## 3 Kodaňská škola

### 3.1 Vznik kodaňské jazykovědné školy

Vedle Ženevské lingvistické školy, která vznikla bezprostředně jako instituce navazující na strukturalistický odkaz Ferdinanda de Saussura, se v Evropě zformovaly dvě neméně důležité jazykovědné školy – Pražský lingvistický kroužek a Kodaňská lingvistická škola. Ta vznikla v Dánsku ve třicátých letech 20. století, navázala na tehdejší jazykovědné tradice a vedle Pražské školy se stala jedním z čelných směrů rozvíjející strukturní lingvistiky. Hlavní podíl na vzniku Kodaňské školy měli zejména Louis Hjelmslev a Viggo Brøndal, kteří společně roku 1931 založili tzv. Kodaňský lingvistický kroužek. V rámci této organizace začali také vydávat časopis *Acta linguistica* s podtitulem *Revue internationale de linguistique structurale*. V tomto časopise a také ve sborníku *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* vydávaném po roce 1944 byly publikovány hlavní zásady dánského strukturalismu.<sup>71</sup>

Kodaňský lingvistický kroužek vznikl na základě několika faktorů. Jedním z hlavních impulsů bylo založení Pražské školy, se kterou byli dánští lingvisté v úzkém kontaktu, a skrze kterou byli seznámeni s *Tezemi* Pražského lingvistického kroužku. Dalším důležitým faktorem byl také *Kurs obecné lingvistiky* Ferdinanda de Saussura. Na odkaz Ženevské školy navazovali Dánové vědomě a dokonce se považovali za de Saussurovy nejvěrnější následovníky. V neposlední řadě byly při formování Kodaňské školy stěžejní myšlenky z oblasti filozofie a logiky, neboť se dánští lingvisté snažili vytvořit novou lingvistickou teorii s využitím aparátu moderní logiky, která by do moderní lingvistiky vnesla nové termíny a přesně vymezené poučky.<sup>72</sup>

Při zrodu Kodaňské školy stál vedle Louise Hjelmsleva také Viggo Brøndal který, ač nikdy nebyl vnímán jako lingvista, byl pro dánskou jazykovědu významnou osobností. V prvním čísle časopisu *Acta linguistica* publikoval článek *La linguistique structurale*, ve kterém se zabýval zkoumáním jazykových kategorií, o jejich definici a přesné vymezení. Přesto Brøndal nebyl nikdy přijat za právoplatného lingvistu, protože jeho metodologie stála na pomezí lingvistiky a filozofie, ale nelze mu upřít

---

<sup>71</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 166.

<sup>72</sup> Tamtéž, str. 166.

snahu o zavedení strukturních přístupů do dánské jazykovědy. Po jeho smrti roku 1942 se stal vůdčí osobností Louis Hjelmslev, který je dodnes vnímán jako nejznámější a nejdůležitější osobnost Kodaňské školy.<sup>73</sup>

## 3.2 Glosematika Louise Hjelmsleva

Louis Trolle Hjelmslev (1899–1965) se do povědomí lingvistické veřejnosti nedostal jen coby hlavní představitel Kodaňské strukturalistické školy, ale také jako profesor lingvistiky na Kodaňské univerzitě a jako jeden z lingvistů, kteří měli možnost se osobně seznámit s představiteli Pražského lingvistického kroužku a jejich prací. V Praze také nějakou dobu pobýval v rámci studijního pobytu, u profesora Josefa Zubatého studoval indoevropskou syntax a korespondenci udržoval zejména s Bohuslavem Havránkem a Bohumilem Trnkou. Jeho obecně-lingvistický zájem se soustředil na teorii a analýzu jazyků, o čemž svědčí existence jeho nejznámějšího díla *O základech teorie jazyka*. Nejvíce však Hjelmslev světové lingvistice přispěl zavedením vědní disciplíny, která je známá pod názvem glosematika. Tato nová koncepce měla světu přiblížit inovativní pojetí strukturalismu v rámci Kodaňské školy a stala se jedním z pilířů, na nichž stojí základy moderní jazykovědy.<sup>74</sup>

Glosematika (podle řec. *glossa* = *jazyk*) je definována jako vysoce formalizovaná teorie popisu jazyka. Vztahuje se k výlučně formálním rysům v jazyce a vyznačuje se zejména přísnou logickou rigorózností. Jednotka, která stojí v zájmu zkoumání, se nazývá glosém a po stránce formální i významové má blízko k fonému.<sup>75</sup> Louis Hjelmslev se prostřednictvím glosematiky snažil dokázat, že jazyk není pouhým prostředkem k vyjádření nejazykových jevů, ať už jsou fyzického, fyziologického, psychologického, logického, sociologického či jiného rázu, ale že je také soběstačným celkem, který může být vědecky zkoumán.<sup>76</sup> Na tomto základu stavěl své pojetí teorie jazyka, která by měla být nerozporná, vyčerpávající a co nejjednodušší.<sup>77</sup>

---

<sup>73</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 166–167.

<sup>74</sup> Hjelmslev, Louis: *O základech teorie jazyka*. Překlad František Čermák. Praha: Academia, 2016, str. 187–188.

<sup>75</sup> Tamtéž, str. 188–189.

<sup>76</sup> Tamtéž, str. 17.

<sup>77</sup> Tamtéž, str. 25.

I když se od sebe různé světové jazyky liší, základní pojmy, funkce a metodologie popisu jazyka jsou pro všechny stejné – musí být logické a přísně formální. Jazyk studoval Louis Hjelmslev z pohledu jeho formy, ale zároveň ve vztahu k funkci a znakové povaze jazyka. Každá jednotka je vázána funkcí k jiné, která splňuje potřebné podmínky. Hjelmslevova teorie je jednoznačně strukturalistická, i když se slovo struktura v jeho práci nevyskytuje. Svůj zájem soustředil zejména na jazykovou formu chápanou jako systém znaků – slov a vět, plnících svou jistou funkci v systému.<sup>78</sup>

Dnes můžeme říci, že Louis Hjelmslev vypracoval tuto novou jazykovou teorii s primárním využitím strukturalistických myšlenek Ferdinanda de Saussura získaných z *Kursu obecné lingvistiky*, avšak některé termíny přejmenoval a díky aplikaci nových poznatků je pozvedl na jinou úroveň, což se pokusím vysvětlit v následujících podkapitolách.

### 3.2.1 Metodologie jazykové teorie

Podle Louise Hjelmsleva není teorie závislá na zkušenosti a z tohoto předpokladu vychází i v rámci formování své teorie jazyka. Pokud chceme ustavit obecnou teorii jazyka, je nezávislost nutností, neboť každý jazyk a způsob jeho existence jsou jiné. Proto je nezbytné, aby teorie byla přiměřená (arbitrární) a aby vycházela z obecných zákonitostí a mohla popsat maximální počet dat. Hjelmslev při přístupu ke konkrétnímu jazyku aplikoval zejména empirický princip a zabýval se tím, co v daném jazyce skutečně je. To se odrazilo v jeho práci na jazykové teorii, která je rovněž přísně empirická.<sup>79</sup>

Při analýze jazyka je nezbytné, aby splňovala výchozí metodologické požadavky. V této souvislosti rozlišuje Hjelmslev dva základní principy popisu. Jedná se o princip ekonomie a princip redukce. Při principu ekonomie dospívá analýza ke konečnému zjednodušení, při principu redukce vede k minimálnímu a dále nedělitelnému počtu objektů. Hjelmslevova metodologie spočívá v důsledném přístupu k popisu jazyka zejména proto, že se snaží, aby popisu formy odpovídal také paralelní popis obsahu (významu). Takto definovaná analýza jazyka a jeho následný popis vede

---

<sup>78</sup> Hjelmslev, Louis: *O základech teorie jazyka*. Překlad František Čermák. Praha: Academia, 2016, str. 190, 193.

<sup>79</sup> Tamtéž, str. 189.

k evidenci maximálního počtu realizovaných funkčních kategorií.<sup>80</sup> Každá jednotka, která je při analýze vydělena, je vázána funkcí k jiné a je na ní závislá. Tato jednotka se poté nazývá funktiv a je nutné, aby splňovala určité podmínky.<sup>81</sup>

### 3.2.2 Teorie znaku a sémiotika

Louis Hjelmslev se pokoušel blíže definovat jazykový znak, se kterým se seznámil díky Ferdinandu de Saussurovi, avšak jeho poznámky byly příliš stručné a málo přínosné. Jinak tomu nebylo ani u Pražského lingvistického kroužku, který se otázkou jazykového znaku zabýval snad nejméně. Hjelmslev tedy začal budovat vlastní teorii znaku a její sémiotiku. Jako výchozí bod využil de Saussurovu dichotomii, ale namísto termínu *označujícího* a *označovaného* zavádí výraz *a obsah*. Dále stanovuje čtyři pojmy: *formu obsahu*, *formu výrazu* a *substanci obsahu*, *substanci výrazu*. Znak zde má figurovat jako funkce mezi dvěma formami – formou obsahu a formou výrazu.<sup>82</sup>

Jazyk je tedy možné dělit na rovinu substance a formy, stejně jako na rovinu obsahu a výrazu. Znak se neváže pouze na formu, nýbrž také na substanci, a to obsahovou i výrazovou. Substance je v tomto případě psychologické povahy, zatímco forma má podstatu materiální. Výrazovou substancí však nemyslíme pouze jazyk ve vlastním slova smyslu, ale zahrnujeme zde také gesta rukou nebo různé druhy písma.<sup>83</sup>

Také problematika znaku není tak jednoznačná, je nutné rozlišovat znaky a figury. Figuru lze definovat jako „neznak“, který je silně ohraničenou složkou znaku a vstupuje do znakového systému. Figury lze různě uspořádat a tím konstruovat nespočet znaků, které tvoří jazyk. Pokud by jazyk takto uspořádán nebyl, nebude správně fungovat. V tom, podle Hjelmsleva, skví podstata jazykové struktury. Jazyk ovšem nelze studovat jako jazykový systém, protože svou vnitřní podstatou je složen z figur, které následně dávají vzniknout znakům. Samy o sobě jsou znak i figura bezvýznamové. Teprve společně tvoří celek, který nabývá významu a plní svou funkci v určitém kontextu.<sup>84</sup>

---

<sup>80</sup> Hjelmslev, Louis: *O základech teorie jazyka*. Překlad František Čermák. Praha: Academia, 2016, str. 192.

<sup>81</sup> Tamtéž, str. 193–194.

<sup>82</sup> Tamtéž, str. 194.

<sup>83</sup> Tamtéž, str. 194.

<sup>84</sup> Tamtéž, str. 72.

## 4 Americký deskriptivismus

### 4.1 Počátky strukturní jazykovědy v Americe

*Kurs obecné lingvistiky* Ferdinanda de Saussura se v následujících několika letech po jeho vydání roku 1915 stal jedním z hlavních zdrojů, ze kterých mohla vycházet moderní jazykověda, a strukturalismus záhy proniknul do nejrůznějších oblastí vědy. Nicméně s nástupem první a následně druhé světové války došlo také ke značnému zpřetrhání vazeb, které mezi sebou měli evropští a američtí jazykovědci, a vývoj lingvistiky v USA byl na nějakou dobu utlumen. Jedním z důvodů byl mimo jiné také fakt, že vydání anglického překladu se *Kurs* dočkal až roku 1959.<sup>85</sup>

I když nebyli američtí lingvisté poměrně dlouhou dobu v kontaktu se svými evropskými kolegy, nedá se říct, že by se formování lingvistiky ve Spojených státech zastavilo úplně. Na rozdíl od Evropanů měli Američané na dosah značné množství dosud neprobádaných indiánských jazyků, které se záhy staly předmětem lingvistického zkoumání v Severní Americe. Podnětem byly zejména náboženské misie a objevování nových oblastí, ale figurovala zde také snaha probádat tyto jazyky, než zcela vymizí. Hlavním cílem bylo popsat indiánské jazyky ze synchronního hlediska, zaznamenat je pro budoucí generace a následně je analyzovat. Zájem o domorodé prajazyky se stal natolik primárním, že dostal přednost před zájmem o konstruování obecně-lingvistických teorií a dal vzniknout směru, který dnes známe pod názvem deskriptivní lingvistika, či jednoduše deskriptivismus.<sup>86</sup> Deskriptivní lingvistika si tedy klade za cíl popsat jazyk v určitém časovém momentu, nikoliv jeho vývoj.<sup>87</sup>

Americký strukturalismus kladl důraz na systémový charakter jazyka, stejně jako strukturalismus evropský, ale také se od něj v mnohém odlišoval. Od počátku měla americká lingvistika blízko k antropologii a entografii, což se projevilo také při

---

<sup>85</sup> Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika* (1977). Překlad Olga Trávníčková. Brno: Host, 1999, str. 24.

<sup>86</sup> Tamtéž, str. 24.

<sup>87</sup> Mareš, Petr: *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky*. Praha: Karolinum, 2014, str. 44.

formování deskriptivismu. Typické je také upřednostňování jazykové formy před jejím obsahem a snaha využít k popisu jazyka matematické metody.<sup>88</sup>

## 4.2 Osobnosti americké lingvistiky

### 4.2.1 Edward Sapir

Jedním z neznámějších a nejvlivnějších deskriptivních lingvistů byl Edward Sapir (1884–1939). Bylo to právě jeho dílo, které položilo základy strukturní jazykovědy a které dodnes známe pod názvem *Language* (1921). Pro tehdejší americkou lingvistiku představovala tato práce zásadní mezník. Sapir zde zaznamenává své rostoucí vědomí o vnitřním strukturujícím principu jazyka, které se vymyká objektivnímu pozorování a je třeba k němu přistupovat individuálně. Tento princip dokazuje na fonetickém pokusu, který byl proveden na jednom z Indiánů a dochází ke stejnému závěru jako Ferdinand de Saussure. Fonetický rozdíl mezi dvěma hláskami nabývá pro rodilého mluvčího význam tehdy, když se shoduje s fonologickou strukturou, která je v daném jazyce, a která je mluvčímu známá. Pokud fonologická struktura nerozezná změny ve fonetické struktuře, je pro mluvčího těžké zaznamenat rozdíl.<sup>89</sup>

V Sapirově pojetí je jazyk definován jako funkční systém symbolů vytvořený v rámci duchovní a psychické stránky člověka. Slouží k vyjadřování pocitů a myšlenek, a zároveň se jedná o kulturní jev. V návaznosti na de Saussurovskou teorii jazykového znaku však Sapir neuvádí termín znak, ale symbol, což má označovat znak jako celek, nikoliv pouze označující složku znaku. Důležitá je pro Sapira také jazyková funkce, která se projevuje formou. Proto rozeznává jednotky formální (slova) a jednotky funkční (hlavně věty). Svůj zájem dále soustředil na gramatické procesy či zvukovou stránku jazyka.<sup>90</sup>

Edward Sapir je mimo jiné považován za spoluzakladatele etnolingvistiky. Jeho profesní zájem se nesoustředil pouze na studium jazyka jako systému, ale také na jeho formální charakter, roli ve společnosti či vztah ke kultuře a rase. Díky tomuto

---

<sup>88</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 200.

<sup>89</sup> Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, str. 25.

<sup>90</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 202–203.

multidisciplinárnímu záběru do společenských věd je přirovnáván k Wilhelmu von Humboldtovi.<sup>91</sup>

O více než deset let později bylo Sapirovo dílo nadále rozebíráno a stalo se jedním z podnětů, díky kterému může být americká lingvistika nazývána strukturní, i když dodnes je preferováno označení deskriptivní. Vlivným a přínosným dílem se stala i práce Leonarda Bloomfielda obdobně nazvaná *Language* (1933). Za vyvrcholení práce deskriptivní lingvistiky je považováno dílo *An Outline of English Structure (Nástin struktury angličtiny)* autorů George Tragera a Henry Lee Smithe.<sup>92</sup>

#### 4.2.2 Leonard Bloomfield

Nejvýraznější postavou amerického deskriptivismu byl jednoznačně Leonard Bloomfield. Podobně jako Sapir se snažil zpočátku zkoumat jazyk ve vztahu k jiným vědám, časem však od této snahy upustil a požadoval oproštění jazykovědy od ostatních vlivů. Promyšlenou a propracovanou jazykovědnou teorii předložil ve svém nejvýznamnějším díle *Language* (1933).

Bloomfield soustředil svůj zájem na morfologický popis jazyka, pro lingvistiku se stal přínosný zejména jeho popis gramatických jevů. Jazyk vidí jako soustavu forem uspořádanou z morfémů, coby nejmenších gramatických jednotek nesoucích význam. Souhrn morfémů poté tvoří slovní zásobu a význam morfému se nazývá sémém. Při popisu jazyka však nestačí zkoumat pouze slovní zásobu a sémémy, ale také gramatiku a způsob kombinace tvarů. Tento typ popisu se nazývá IA model (item and arrangement model).<sup>93</sup>

Gramatika jazyka je konstituována také na základě jazykových seskupení, která nesou význam. K tomuto popisu užívá Bloomfield tzv. IC analýzu (immediate constituent analysis). Jednotky tvořící jazykové seskupení se nazývají konstituenty a jedná se o jednotky na nižší jazykové úrovni, které se dále větví.<sup>94</sup> IC analýza je považována za

---

<sup>91</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 202.

<sup>92</sup> Hawkes, Terence: *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999, str. 25.

<sup>93</sup> Bloomfield, Leonard: *Language*. Chicago: University of Chicago Press. 1933, str. 163.

<sup>94</sup> Tamtéž, str. 161.



nejlépe propracovanou teorii v rámci amerického deskriptivismu, po Bloomfieldovi se jí zabýval R. S. Wells, který je autorem tzv. teorie bezprostředních složek.<sup>95</sup>

Leonard Bloomfield se zasloužil také o konstituování americké fonologie. Jeho pojetí se podobá fonologii zpracované v rámci Pražského lingvistického kroužku, avšak některá teoretická východiska se liší, např. definice fonému. Bloomfield si však kladl za hlavní cíl popsat jazyk z jeho formální i funkční stránky, a proto je forma americké strukturní lingvistiky označována jako deskriptivní, čili popisná. Jazykové tvary byly v rámci této disciplíny popsány bezchybně, ovšem hlavní nedostatek spočívá v nezájmu o lexikální obsah.<sup>96</sup>

---

<sup>95</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 206.

<sup>96</sup> Tamtéž, str. 206.

## 5 Rozdíly v pojetí funkce jazyka u členů Pražské školy

### 5.1 Funkční koncepce Pražského lingvistického kroužku

Pražský lingvistický kroužek se podobně jako řada dalších škol ubíral směrem, který udával nově zavedený strukturalismus, ovšem v řadě ohledů se od ostatních lingvistických škol odlišoval. Hlavní změnou bylo pro Pražskou školu pojetí funkce a to ve zcela nové koncepci. Nyní již víme, že měl Kroužek přízvisko funkčně-strukturální škola. Strukturální zaměření spočívalo v utváření jazyka coby útvaru a ve studiu souvislostí mezi jeho částmi. S tím související je zaměření na funkci ve smyslu plnění jistého úkolu, tedy studování problému sémiologického. Pražští lingvisté se snažili najít způsob, jak jazyk využít prakticky, a to i mimo jazykovou realitu. S tím je spojen postoj známý jako lingvistický psychologismus, který byl do jisté míry respektován, ale záhy se od něj upustilo, protože bránil dalšímu vývoji strukturální lingvistiky.<sup>97</sup>

Podle Josefa Vachka je možné při bližším pohledu do vnitřní diferenciaci Pražského lingvistického kroužku říci, že v ní spolu soutěžily dva odlišné směry. Na jedné straně to byl směr trubeckovsko-jakobsonovský, který měl blíže k strukturálnímu pojetí jazyka, druhý směr nazval mathesiovsko-havránkovský, jež dle něj kladl důraz spíše na jazykovou funkci. Toto rozčlenění však nic nemění na faktu, že se oba směry doplňovaly a na formování funkčně-strukturálního přístupu Pražské školy měly stejný podíl.<sup>98</sup>

Samotný pojem *funkce* nebyl v Pražské škole zpočátku příliš zavedený. V raných pracích konce dvacátých a první poloviny třicátých let se téměř nevyskytuje, alespoň ne v přímé souvislosti s definicí. Objevují se pojmy jako *funkční hledisko* či *stanovisko*, *metoda* či *přístup*, termín *funkce* zde však spíše koresponduje s častějším výrazem *úkol*. Z pozdějšího období se o konkrétnější vyjádření pokusil Bohuslav

---

<sup>97</sup> Vachek, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005, str. 62.

<sup>98</sup> Vachek, Josef: *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Praha: H&H, 2009, str. 28.

Havránek či Vladimír Skalička. Nicméně to nic nemění na faktu, že funkční přístup byl v metodologii Pražského lingvistického kroužku přítomný od počátku jeho působení. Ve snaze vytvořit v rámci Pražské školy novou metodu, která by umožnila komplexní lingvistickou analýzu a výklad jazykových jevů, se stalo právě funkční hledisko jednou z nejdůležitějších podmínek této metody.<sup>99</sup>

V klasickém období Pražské školy byl rozlišen význam výrazu funkce s ohledem na to, k čemu se vztahuje. Funkce se může vztahovat k jazyku, či jazykovým jednotkám, proto jsou rozlišovány funkce externí (vnější) a interní (vnitřní). Externí jazyková funkce primárně souvisí s jazykem nebo řečí. Zde můžeme rozlišit funkci jazyka mateřského, spisovného, funkci jazykového projevu (komunikační, sdělná, vyjadřovací, popisná aj.), sémiologickou funkci, znázorňovací funkce řeči, ale řadíme sem také tzv. poetickou/básnickou funkci jazyka. Obecně vzato se do této kategorie řadí ty funkce jazyka, jež mají určitý účel. Podrobnější diferenciací vnějších jazykových funkcí se zabýval ve své *Poetické funkci* Roman Jakobson.<sup>100</sup>

Oproti externím jazykovým funkcím stavíme interní funkce, což jsou takové, které utvářejí vnitřní strukturu jazyka pomocí jazykových jednotek. Sem spadá funkce fonému, slova, věty, dále gramatická, syntaktická či kontextová funkce apod. Jedná se o jazykové funkce, které nemají svůj jasný účel, ale plní jistý úkol.<sup>101</sup>

Pražský lingvistický kroužek předně neviděl jazyk pouze jako předmět vhodný k dalšímu zkoumání, ale jako dorozumivací prostředek, a tím pádem také sociální jev. S tím souvisí představa funkce jazyka v rámci mezilidské komunikace. Komunikace v pojetí Pražské školy úzce souvisela zejména s tzv. parolovou lingvistikou, nebo také lingvistikou promluvy, kterou se zabýval Vladimír Skalička už v roce 1937, na něj následně navázal jeho žák Karel Hausenblas. Problémy jazykové komunikace byly však v rámci Kroužku známy dříve, a to od Viléma Mathesia. Dá se předpokládat, že právě jeho teorie se stala inspirací pro oblast parolové lingvistiky, jak ji známe v pojetí Skaličkově.<sup>102</sup>

---

<sup>99</sup> Svozilová, Naděžda: *K vývoji pojetí funkce (K vývoji některých základních lingvistických pojmů a termínů)*. Slovo a Slovesnost, 1988, ročník 49, č. 1, str. 64–65.

<sup>100</sup> Tamtéž, str. 68.

<sup>101</sup> Tamtéž, str. 68.

<sup>102</sup> Daneš, František: *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009, str. 29.

Na základě funkčně-strukturní analýzy postavili členové Pražské školy své nejvíce a nejlépe propracované oblasti bádání, ať už se jedná o aktuální členění větné, funkční syntax, fonologii či diferenciaci funkčních stylů a v neposlední řadě problematiku komunikace. V následujících podkapitolách budou tyto nejpřínosnější práce rozebrány na základě funkčního hlediska a porovnány ve vztahu k zahraničním inspiracím.<sup>103</sup>

## 5.2 Vilém Mathesius

Funkční lingvistikou se v Mathesiově podání myslí *jazykozpyt řídicí se při rozboru a výkladu hlediskem funkčním*.<sup>104</sup> I když byl Mathesius zakladatelskou osobností Kroužku, a tím pádem také jeho funkčně-strukturní koncepce, samotný pojem funkce nebyl přesně terminologicky vymezen jako např. u Louise Hjelmsleva. Ten definuje funkci jako „závislost, která splňuje podmínky určité analýzy“.<sup>105</sup> Nemůžeme ovšem vyloučit, že Hjelmslev nebyl s Mathesiovou definicí funkční lingvistiky seznámen a pouze nepopsal samotný pojem funkce. Jak již víme, Kodaňská a Pražská škola spolu byly v úzkém kontaktu, a proto je tato vzájemná závislost docela možná.

Vědomé zapojení funkce se také odráží v Mathesiových dílech, z nichž patrně nejvýznamnější je tzv. aktuální členění větné, jehož principy byly popsány v první části práce. Neméně důležitou oblastí zájmu byla však také tzv. funkční syntax. Funkční orientaci k jazyku lze spatřit i v jeho snaze zkoumat jazyk jako prostředek komunikačního cíle. Otázkou však zůstává, co Mathesia k tomuto zpracování vedlo, a které z lingvistických osobností mu byly při tvorbě inspirací.

Funkce jazyka je v Mathesiově podání definována skrze dvě základní funkce promluvy: sdělné a výrazové (expresivní).<sup>106</sup> Mathesius si byl dobře vědom, že jazyk nelze studovat pouze z hlediska *langue*, ale důležitá je i složka *parole*. Zde vidíme jasnou návaznost na dichotomii Ferdinanda de Saussura, která byla výchozím bodem i

---

<sup>103</sup> Svozilová, Naděžda: *K vývoji pojetí funkce (K vývoji pojetí některých základních lingvistických pojmů a termínů)*. Slovo a Slovesnost, 1988, ročník 49, č. 1, str. 71.

<sup>104</sup> Mathesius, Vilém: *Funkční lingvistika*. Slovo a Slovesnost, 1940, ročník 6, č. 2, str. 112.

<sup>105</sup> Hjelmslev, Louis: *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 2016, str. 55.

<sup>106</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 144.

u jiných členů Kroužku. Nicméně již sám Ferdinand de Saussure ve svém *Kursu* zdůrazňuje, že není možné zkoumat jazyk a promluvu zvlášť, nýbrž ve vzájemném vztahu. Ukazuje se však, že pro Mathesia je právě složka *parole* zásadní, protože představuje základ jazykového rozboru. Promluva má svůj věcný obsah, objevuje se v konkrétní situaci, vyjadřuje aktuální postoj mluvčího k situaci, kterou promluva vyjadřuje a také jeho vztah k posluchači. Toto systematické rozvržení dokazuje nejen funkční význam složky *parole*, ale také bychom v něm mohli najít základy dnešního pojetí teorie komunikace.<sup>107</sup>

Zaměříme-li se konkrétně na Mathesiovo pojetí funkce v gramatice, nelze opomenout pojem funkční syntaxe. Tím měl Mathesius na mysli schopnost syntaxe utvářet usouvztažňovací a větotvorný akt, který se opírá o přisuzování na základě vnitřní struktury věty. Věta má podle něj dvě stránky: do jazyka patří jako abstraktní vzorec, kdežto jako konkrétní promluva náleží do mluvy. Právě věta ve smyslu konkrétní výpovědi se stala východiskem pro Mathesiovo aktuální členění větné.<sup>108</sup> Na tomto příkladu lze jasně dokázat, že ač v jazyce přikládal Mathesius složce *langue* nemalý význam, pro pochopení podstaty jazyka je důležitější složka *parole*, neboť dokazuje praktické využití a vyjadřovací potřeby jsou z jazykového hlediska důležité pro všechny stejně.<sup>109</sup> Na základě funkční syntaxe rozpracoval tzv. dvourovinnou valenční syntax mezi 60. a 70. léty František Daneš.<sup>110</sup>

Problematika aktuálního členění větného v souvislosti s funkcí spočívá nejen ve vztahu větné výpovědi a informace, kterou má podat, ale také v komunikační funkci tématu a rématu. Samotné členění na východisko výpovědi a jádro výpovědi o lecčem vypovídá. Zároveň nebere v potaz gramatický podmět a gramatický přísudek, ale nahlíží na tuto problematiku z hlediska psychologie, o čemž uvažovali němečtí jazykovědci již na konci 19. století.<sup>111</sup> Pro dosažení komunikačního účinku je důležitý také slovosled a celkový kontext výpovědi, čehož si byl Mathesius dobře vědom. O tom svědčí také jeho stať *O potenciálnosti jevů jazykových* z r. 1911, kde právě ona proměnlivost zastává funkci výsledku mezilidské komunikace. Opět se ukazuje, že

---

<sup>107</sup> Daneš, František: *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009, str. 29–30.

<sup>108</sup> Mathesius, Vilém: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947, str. 173.

<sup>109</sup> Pleskalová, Jana (ed.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 155.

<sup>110</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 118.

<sup>111</sup> Tamtéž, str. 149.

Vilém Mathesius v mnoha ohledech předběhl svou dobu. Teorie komunikace se konstitovala koncem 40. let 20. století, nicméně komunikační model soustavně rozvinul až Roman Jakobson v 60. letech 20. století.

Dle mého osobního názoru je Mathesiovo konkrétní uchopení jazykové funkce logické a splňuje také jisté podmínky pro správné fungování jazyka jako systému. Komplikací by však mohla být chybnější definice samotného slova *funkce*. S ohledem na Mathesiovo upřednostňování konkrétního řečového projevu při jazykové analýze by bylo přinejmenším vhodné definovat jeho představu jazykové funkce v takovém projevu. Víme, že pojem *funkce* nejčastěji korespondoval s pojmem *úkol*, nicméně pokud si Pražská škola od počátku zakládala na svém funkčně-strukturním přístupu, specifická definice jazykové funkce by měla být jasná a již zavedená. V klasickém období se s ní však téměř nesetkáváme. Vilém Mathesius jako první z Kroužku definoval funkční lingvistiku, proto je zarážející, že samotný termín jazykové funkce zůstal opomenut. V souvislosti se jménem Viléma Mathesia, bylo výše zmíněno pojetí jazykové funkce u Louise Hjelmsleva, který jej možná zformoval na základě Mathesiova vymezení funkční lingvistiky, ale možná také ne. Podle mého názoru je krajně zarážející, aby zástupce Kodaňské strukturalistické školy definoval pojmy zavedené v instituci, která si na svém přístupu k jazykové funkci vybudovala svou pověst.

## 5.3 Bohuslav Havránek

Jednou z nejdůležitějších postav pro pochopení funkčního pojetí Pražského lingvistického kroužku je osobnost Bohuslava Havránka. Jeho nejvíce propracovanou problematikou byla funkční teorie jazykové kultury, mimo jiné se zabýval také lexikologickou praxí a terminologií. Byl také zřejmě prvním z českých lingvistů, který se významněji zabýval de Saussurovým *Kursem*. U de Saussura vyzdvihl zejména myšlenku lingvistiky coby nezávislé disciplíny a zkoumání současného jazyka. Na druhou stranu ne zcela souhlasil s přísným oddělením synchronie a diachronie, což bylo v rámci Kroužku kritizováno kolektivně.<sup>112</sup>

---

<sup>112</sup> Toman, Jindřich: *Příběh jednoho moderního projektu: Pražský lingvistický kroužek, 1926–1948*. Praha: Karolinum, 2011, str. 147–148.

Pražský lingvistický kroužek se od jiných strukturalistických škol odlišoval nejen svým funkčním zaměřením, ale také tím, že se zabýval oblastmi, které pro zástupce Kodaňské školy či Amerického deskriptivismu nebyly tolik zajímavé. Šlo například o problematiku spisovného jazyka, problematiku stylistiky či jazyk básnický. Obecně vzato se jednalo o oblasti jazykové správnosti a jazykové kultury. Za povšimnutí stojí fakt, že právě v těchto oblastech se zřejmě nejvýznamněji realizoval právě Bohuslav Havránek, s výjimkou básnického jazyka, což byla dominanta Jana Mukařovského.<sup>113</sup>

Principy teorie jazykové kultury jsou založeny na myšlenkách formulovaných již v *Tezích* v návaznosti na tradice evropské vzdělanosti, která se zabývala otázkami kultivovaného vyjádření. Havránkovo pojetí funkce tedy primárně souvisí s jazykovou kulturou a spisovným jazykem, který často porovnával s jazykem lidovým, jež dle něj zastává pouze funkci sdělovací. Spisovný jazyk plní více funkcí, a proto potřebuje ke své realizaci více vyjadřovacích prostředků. Časem se zájem Bohuslava Havránka soustředil také na tzv. funkční stylistiku, která v sobě kombinuje principy jazykové kultury a teorie spisovného jazyka a souvisí s ní tzv. funkční styly/jazyky.<sup>114,115</sup>

Spisovnému jazyku Havránek věnoval v *Tezích* podstatnou část, která je stěžejní pro pochopení významu, který mu přiřkl. Odlišení spisovného jazyka od lidového spočívá dle Havránka v jeho úloze, tedy funkci. Tím má na mysli vyjádření kultury a civilizace na vyšší úrovni, než umožňuje lidový jazyk. K tomu je potřeba užít správných prostředků a rozšířit slovní zásobu. Se zásadami purismu by nemělo docházet k mísení spisovného a lidového jazyka, proto je potřeba spisovný jazyk korigovat pomocí norem. Hlavní funkcí spisovného jazyka je kultivované vyjadřování v mluvené i psané podobě.<sup>116</sup>

Na základě různých funkčních kritérií rozlišuje Havránek čtyři funkční jazyky: hovorový (konverzační), pracovní (věcný), vědecký a básnický. Ke každému z těchto jazyků se vztahuje jiná funkce, konkrétně komunikativní, prakticky odborná, teoreticky

---

<sup>113</sup> Vachek, Josef: *U základů Pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, str. 75.

<sup>114</sup> Havránek, Bohuslav: *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* in *Spisovná čeština a jazyková kultura*. 1932, str. 41.

<sup>115</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 237.

<sup>116</sup> Vachek, Josef: *U základů Pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, str. 46.

odborná a estetická.<sup>117</sup> Funkce projevu je určena také vhodným výběrem jazykových prostředků. Nejvíce se změna projevuje na rovině syntaktické a lexikální, méně na morfologické či fonologické. Výběr jazykových prostředků probíhá na základě jejich využití, proto Havránek rozlišuje tři typy – intelektualizaci, automatizaci a aktualizaci. Intelektualizace je typická pro vědecký jazyk, kde jde o co nejpřesnější vyjádření. Rozšiřuje se i slovní zásoba a skrze intelektualizaci lze také vyjádřit souvislost a složitost myšlenkových pochodů. Intelektualizace také umožňuje přesnější vymezení výrazů logické abstrakce. Automatizace označuje jazykové prostředky, které jsou již konvenčně zavedeny, a je jim porozuměno. S aktualizací se nejčastěji setkáváme v jazyce básnickém, jde tedy o užití jazykových prostředků neobvyklým způsobem.<sup>118</sup>

Je jasné, že jak při svém zpracování teorie spisovného jazyka, tak i při formulaci funkčních stylů vycházel Havránek z dichotomie *langue a parole*, nicméně porovnáme-li Havránkovo pojetí s Mathesiovým, najdeme jasné rozdíly. Zatímco se Vilém Mathesius soustředil primárně na složku *parole*, Havránek klade důraz na rozlišení dané konkrétní funkce řeči buď ve vztahu k jazyku (*langue*), nebo k aktuální promluvě (*parole*). Proto se přiklání k té variantě, která je v dané situaci výhodnější.<sup>119</sup> Tento přístup lze demonstrovat na příkladu rozlišení funkčního jazyka a funkčního stylu. Funkční styl je dle Havránka určen konkrétním cílem jazykového projevu, váže se tedy k promluvě (*parole*). Funkční jazyk se uplatňuje při zaměření účelu souboru jazykových prostředků, a tím pádem se vztahuje k jazyku (*langue*).<sup>120</sup>

S Mathesiem se Havránek částečně rozchází také ve vztahu k synchronii a diachronii. Zatímco Mathesius preferoval zkoumání jazykových problémů synchronických, Havránek k této problematice opět přistupoval v závislosti na konkrétním případě, protože hlásková i gramatická struktura se v jazyce mění. Při jazykovědné analýze je důležité brát v potaz také jazykové projevy. Ať už se jedná o jazyk mluvený či psaný, dialog či monolog. Podstatné jsou ale také posunky či vztah mezi účastníky jazykového styku. Dle Havránka záleží i na teritoriálním vlivu a různých způsobech jazykového projevu, které se opět mohou časem měnit. Tyto

---

<sup>117</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 450.

<sup>118</sup> Havránek, Bohuslav: *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* in *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932, str. 45–53.

<sup>119</sup> Vachek, Josef: *U základů Pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, str. 43.

<sup>120</sup> Vachek, Josef: *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005, str. 177.



prvky dokazují, že není vždy pravidlem přistupovat k jazyku synchronicky, ale že diachronická lingvistika je neméně důležitá.<sup>121</sup>

Z první části práce již víme, že Bohuslav Havránek byl v korespondenčním styku s Louistem Hjelmslevem, vedle něj také Bohumil Trnka. Pražská škola byla tedy v úzkém styku s Kodaňskou školou. Pokud se zaměříme na porovnání přístupu k analýze jazyka, rozdíly jsou značné. Louis Hjelmslev stavěl svou jazykovou teorii a metodu primárně na teoretickém přístupu a při tom také zůstalo, i když zdůrazňoval empirický přístup. V jeho díle prakticky nenalezneme aplikaci na konkrétní jazyk. Je to dáno mimo jiné tím, že Hjelmslev zemřel, aniž se v glosematice dopracoval k její praktické stránce. Hjelmslevova lingvistika také značně redukuje problematiku sémiologickou. Zabývá se spíše jen formou jazyka, namísto sémiologické stránky, jak tomu bylo v případě Pražské školy.<sup>122</sup>

Oproti tomu byl patrně jedním z největších praktiků v rámci Pražského lingvistického kroužku právě Bohuslav Havránek. Díky jeho zaměření na spisovný jazyk a dialektologii nezůstalo v rámci Kroužku pouze při formulaci teorií, ale došlo také k aplikaci na konkrétní případy či jazyky. Neměli bychom v této souvislosti opomenout ani Havránkovu bohatou publikační činnost. Věnoval se lexikografii a spolu s Aloisem Jedličkou vydali dvě mluvnice české<sup>123</sup>, nebyla tedy opomíjena ani literatura pro učitelskou praxi.

Na tomto místě si dovolím připojit vlastní komentář k jazykovému rozboru Bohuslava Havránka v komparaci s rozbohem Viléma Mathesia s ohledem na jazykovou funkci a již zmiňované de Saussurovy dichotomie. Mathesiův přístup k jazykové funkci byl nepochybně přínosný, ale v porovnání s Havránkem lehce zaostával. Oba dva se snažili jazyk analyzovat s ohledem na praktickou stránku, nicméně u Havránka byla tato snaha prohloubenější. Témata, jimž se věnoval Mathesius, mají své praktické opodstatnění, více však do této roviny zasáhl Havránek. Díky důrazu, který kladl na jazykovou kulturu a kulturu obecně mohl lépe posoudit funkční hledisko, které jazyk má, a díky tomu zformoval své funkční jazyky

---

<sup>121</sup> Vachek, Josef: *U základů Pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, str. 44.

<sup>122</sup> Skalička, Vladimír: *Kodaňský strukturalismus a „pražská škola“*. Slovo a Slovesnost, 1948, ročník 10, č. 3, str. 135–142.

<sup>123</sup> Havránek, Bohuslav; Jedlička, Alois: *Česká mluvnice – základní jazyková příručka*, 1951 + *Stručná mluvnice česká pro střední školu*, 1952

a styly. Stejně tak v případě obecného jazyka či konkrétní promluvy. Netrvá vždy na jazykovém rozboru pouze v rámci *langue* či *parole*, ale na základě komunikační situace a cíle analýzy. Oproti tomu se Vilém Mathesius přiklání více k parolové lingvistice kvůli její časové aktuálnosti a věcnému obsahu. Také Mathesiovo trvání na synchronním přístupu k jazyku mi nepřipadá vždy příliš vhodné, Havránek je v tomto ohledu liberálnější a rozhoduje na základě specifických jazykových případů, což napomáhá jak pochopení principu jazyka v časovém vývoji, tak také v určitém časovém okamžiku.

Krátce se vyjádřím také k problematice spisovného jazyka. Nepodporuji zcela Havránkův názor na důsledné odlišování lidového a spisovného jazyka ve smyslu plnění jazykové funkce. Dle Havránka je spisovný jazyk podstatnější, protože jeho hlavní funkce tkví v kultivovanějším vyjadřování mluveném i psaném. To je však platné pouze v případě, že to daná situace či příležitost vyžaduje. Lidovému jazyku přisuzoval Bohuslav Havránek funkci pouze sdělovací. V běžně mluveném hovoru či v běžném písemném projevu sice volíme takové jazykové prostředky, které nám umožňují se vyjádřit bez ohledu na formální úroveň, nicméně tento jev je také častější. Často tedy užíváme spíše prostředků náležících lidovému jazyku. Lidový i spisovný jazyk přitom spadají do mezilidské komunikace a jejich funkce – komunikační, je tedy stejná. Do této míry lze s Havránkem souhlasit. Ovšem měla by být zohledňována nejen funkce spisovného jazyka, ale také funkce jazyka lidového, která je neméně důležitá a dle mého názoru také více a častěji postižitelná. To vše samozřejmě s ohledem na danou situaci a posouzením, zdali vyžaduje vyjadřování na určité formální úrovni či nikoliv. Nesouhlasím proto s upřednostňováním jazyka spisovného, aniž bych tímto jakkoli znevažovala jeho význam. Dle mého názoru by měly být obě formy jazyka stavěny na stejnou úroveň a jejich funkce posuzována s ohledem na konkrétní situaci.

## 5.4 Nikolaj Sergejevič Trubecký

Trubeckého zájem o funkci tkví už v samotném vzniku fonologie jako samostatné disciplíny. Jak již víme, fonologie byla po dlouhou dobu součástí fonetiky a k jejímu odtržení došlo až v Pražském lingvistickém kroužku. Nicméně fonologii nelze pojmout jako vědu, která byla fonetice podřazena, i když se tato možnost nabízí. S existencí fonologie byl seznámen již Ferdinand de Saussure, který připomínal, že je

nutné odlišovat ji od fonetiky: „*Fonetika je věda historická, analyzuje události, proměny a pohybuje se v čase. Fonologie je mimo čas, neboť mechanismus artikulace zůstává stále podobný sám sobě.*“ K této definici dodává, že tyto disciplíny nejenže nesplývají, ale nemohou být ani v protikladu.<sup>124</sup> Z toho můžeme vyvodit, že de Saussure nemohl v takovém případě rozpoznat rozdíl mezi hláskou a konkrétním fonémem. Fonetiku viděl jako vědu podléhající diachronnímu rozboru, zatímco fonologie spadá pod rozbor synchronický, samozřejmě bez vztahu k času, kterému údajně nepodléhá.

Nikolaj Sergejevič Trubecký při sepisování svých *Základů fonologie* (1939) nepochybně z de Saussura vycházel, avšak problematiku fonologie pojal jiným způsobem. Předně rozlišil foném, k čemuž u de Saussura nedošlo, a přiřkl mu jistý význam. V tom spočívá první zárodek Trubeckého pojetí funkce. Podobně jako Mathesius či Havránek, ani Trubecký se nevyhnul de Saussurovu dichotomickému rozlišení. Fonologii a fonetiku vztáhnul na dichotomii *langue – parole*, stejně tak pojem fonému a hlásky. Fonologii vidí jako systémovou, zvukovou stránku jazyka, náleží tedy k *langue*, zatímco fonetika se zabývá konkrétním řečovým projevem, proto by měla být spojena s *parole*. Řečový akt je vždy konkrétní, probíhá v určitém čase na určitém místě a předpokládá čtyři jevy: odesilatele, adresáta, předmět sdělení a *langue*. *Langue a parole* jsou dle Trubeckého úzce spojeny, navzájem se předpokládají a tvoří jeden celek – *langage*. Přitom se na ně musí pohlížet jako na samostatné objekty.<sup>125</sup>

Trubecký také věnoval v *Tezích* krátký úsek problematice rozpadu prajazyka. Ve vztahu k dialektům posuzoval míru změn, kterých jsou schopny, když společný prajazyk zanikne, a to, jak se sbližovaly či rozcházely ve svém vývoji. Dodává, že zájem o prajazyk je z lingvistického hlediska záležitostí historickou a neměl by být aplikován v současnosti. Aplikovaná lingvistika by měla posuzovat jazykovou jednotu ve vztahu ke společnosti, která ji užívá, a ne k objektivním jazykovým příznakům, které vzešly ze společného prajazyka.<sup>126</sup> Naráží zde svým způsobem na problém diachronie a synchronie. Opět se potvrzuje fakt, že v rámci Kroužku se jeho členové snažili aplikovat spíše synchronní přístup při zkoumání prvků v systému daného jazyka.

---

<sup>124</sup> Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007, str. 67

<sup>125</sup> Macháčková, Eva: *O názorech na dichotomii langue a parole (K vývoji pojetí některých základních lingvistických pojmů a termínů)*. Slovo a Slovesnost, 1984, ročník 48, č. 3, str. 235.

<sup>126</sup> Vachek, Josef: *U základů Pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970, str. 38.

Neměli bychom opomenout ani již zmiňovanou teorii fonologických protikladů. Jak víme, Trubecký ji vypracoval na základě zkoumání fonému a jeho schopnosti vytvářet opozice. Podle něj je nejpodstatnější funkcí hlásek funkce distinktivní, která umožňuje na základě změny jedné hlásky ve slově měnit celý význam takového slova. Tato hláska se nazývá foném.

Výše bylo zmíněno, že dichotomii *langue* – *parole* vztáhnul Trubecký na fonologii a fonetiku, a tím pádem také na foném a hlásku. Nicméně pokud má foném hlavní funkci rozlišovat význam stejných slov, která se liší pouze v jedné hlásce, měl by náležet složce *parole*, nikoliv *langue*. V konkrétním řečovém aktu málokdy dojde k záměně hlásek, která by změnila celkový kontext a význam výpovědi. Např. pokud chce účastník komunikace použít např. slovo *srst* v jistém kontextu, je téměř nulová šance, že by záměrně použil slovo *prst*. Tím by se změnil význam výpovědi a nedošlo by k naplnění komunikačního cíle. Na tomto místě si dovoluji se začleněním fonému do složky *langue* nesouhlasit. Sám Ferdinand de Saussure považoval složku *langue* za záležitost psychickou, zatímco *parole* má povahu psycho-fyzickou. Je to proto, že právě *parole* souvisí s individuálním řečovým aktem jedince a výběrem vhodných jazykových prostředků. Na druhou stranu nemůže být ani složka *langue* zcela opomíjena, protože dává základ složce *parole* ve smyslu jazykových norem a zvyků. Opět se ale potvrzuje, že obě složky je nutné zkoumat dohromady, a nikoliv každou zvlášť, což by mělo platit i pro zkoumání fonému a hlásky. Ferdinand de Saussure sice díky své výše zmíněné definici fonetiky a fonologie nemohl rozpoznat rozdíl mezi hláskou a fonémem, Trubecký však již ano. Tyto dva prvky však Trubecký důrazně rozlišoval a jejich zkoumání probíhalo odděleně. Proto se v tomto bodě s de Saussurem částečně rozchází.

V návaznosti na zárodek teorie komunikace u Viléma Mathesia bychom mohli podobné tendence spatřit také u Trubeckého a to ve spojitosti s fonetikou. I když to nebyla oblast bádání, kterou by se Trubecký příliš zabýval, zaměřil se skrze ni na zkoumání individuálního řečového aktu, tedy *parole*. V něm rozpoznal již zmiňované čtyři jevy: odesilatele, adresáta, předmět sdělení a *langue*. Složku *langue* musí oba účastníci znát předem.<sup>127</sup> Podobné členění obohacené o způsob přenosu informace a její

---

<sup>127</sup> Macháčková, Eva: *O názorech na dichotomii langue a parole (K vývoji pojetí některých základních lingvistických pojmů a termínů)*. Slovo a Slovesnost, 1984, ročník 48, č. 3, str. 235.

přijetí adresátem nalézáme později u teorie komunikace coby samostatného vědního oboru.

## 5.5 Roman Osipovič Jakobson

Roman Jakobson se do funkcionalismu Pražského lingvistického kroužku patrně nejvýrazněji zapsal svou teorií binárních opozic. Uplatnil ji jak ve fonologii, tak později v morfologické teorii, která je známá pod názvem sémantická morfologie. Do popředí klade Jakobson morfém, coby dále nedělitelnou jednotku nesoucí význam, a také bilaterální jazykový znak. Zde naráží na učení Ferdinanda de Saussura o povaze jazykového znaku. Složka *označujícího* a *označovaného* je v případě morfému jako jazykového znaku nepopiratelná – rozlišuje formu a význam, ale dohromady tvoří jeden celek. De Saussure označil vztah mezi *označujícím* a *označovaným* jako arbitrární (libovolný). Proti arbitrárnosti jazykového znaku se však Jakobson vymezoval. Pro interpretaci bude využita kapitola *Hledání podstaty jazyka* z knihy *12 esejů o jazyce* (1970).

Jakobson nesouhlasil s de Saussurovým tvrzením, že vztah *označujícího* a *označovaného* může být libovolný. Preferoval označení ikoničnosti, totiž schopnosti znaku vykazovat podobnost *označujícího* a *označovaného*, které však nejsou vždy zcela arbitrární. Ikonický charakter uplatňuje zejména v morfologii. Rozlišoval funkci morfému ve slově na základě jeho významu. Zatímco gramatický morfém může obsahovat omezené množství fonémů, pro lexikální morfém takové omezení neplatí. Stejný případ nastává u stupňování adjektiv, kde narůstá počet morfémů, např. *mladý* – *mladší* – *nejmladší* a mění se i významový stupeň.<sup>128</sup>

Jakobson rovněž rozporuje okolnosti počátku vzniku (jazykového) znaku, za jeho zakladatele předně nepovažuje de Saussura, ale stoiky a v návaznosti na ně sv. Augustina a Charlese Sanderse Peirce. Peirce dal vzniknout vědě známé pod názvem sémiotika a to již roku 1867, tedy poměrně dlouho před de Saussurem. De Saussure poté svou teorii o jazykovém znaku zformuloval na základě Peircovy sémiotiky a dal jí název sémiologie.<sup>129</sup> Kritika de Saussurovy teorie arbitrárnosti vrcholí

---

<sup>128</sup> Jakobson, Roman: *Hledání podstaty jazyka* in *12 esejů o jazyce*. Praha: Mladá fronta, 1970, str. 29–45.

<sup>129</sup> Tamtéž, str. 30.

u Jakobsona tím, že nesouhlasí s rozlišením absolutní a relativní arbitrárnosti, protože tím narušuje její princip tak, jak je zaveden.<sup>130</sup>

Předmětem následného rozboru bude samotná teorie binárních opozic a to ve vztahu k *langue* a *parole*. Ve svém článku *O struktuře ruského slovesa* se Jakobson zamýšlel nad aplikací fonologických binárních opozic na morfologický systém. K tomu je potřeba využít privativních opozic, z nichž jeden člen je příznakový a druhý nepříznakový. Dá se předpokládat, že tato korelace probíhá zásadně ve složce *langue*, ovšem je otázkou, zdali je možné ji aplikovat i na složku *parole*. Pokud se zaměříme na samotný pojem opozic, nepochybně jsou spjaty s jazykem, ale podstatná je také jejich realizace v řeči. Abychom mohli definovat, který z členů korelačního páru je příznakový či má distinktivní rys, je nutné tento distinktivní rys nejen rozpoznat, ale také prakticky otestovat. Vezmeme-li v potaz např. znělost/neznělost hlásek či to zda jsou nosové či nikoliv, nestačí se spoléhat pouze na jejich formální zařazení, ale také výslovnost. Zde bychom se logicky měli přesunout ze složky *langue* do složky *parole*. Ovšem tento předpoklad je proveditelný spíše, co se týče fonologických korelací a nikoliv morfologických, protože je zkoumán vztah mezi fonémy, nikoliv mezi morfémy.

Protože se Jakobson zaměřil pouze na opozice binární, a nikoli multilaterální, dá se předpokládat, že jejich realizace bude probíhat skutečně pouze na základě složky *langue*. V případě multilaterálních opozic bychom došli k závěru, že je důležité také místo, kde se tvoří a jak, a proto může být důležitá jejich realizace v *parole*. Nicméně vše napovídá tomu, že do složky *parole* spadají pouze tzv. konstantní opozice, které se vyznačují neutralizací. Společné rysy obou fonémů zůstávají stejné, ale mění se jejich rozlišovací příznak. Příkladem může být asimilace znělosti, která probíhá výlučně na rovině *parole*.<sup>131</sup>

Částečně se ztotožňuji s názorem Miloše Dokulila na problematiku teorie binárních opozic v morfologii, konkrétně s nesouhlasem aplikace teorie pouze na opozice binární a nad její přílišnou složitostí. I když se Roman Jakobson snažil vymyslet teorii morfologických korelací tak, aby byla platná pro různé slovanské

---

<sup>130</sup> Jakobson, Roman: *Hledání podstaty jazyka in 12 esejů o jazyce*. Praha: Mladá fronta, 1970, str. 38.

<sup>131</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 285, 295.

jazyky, nejaktuálnější je její využití v ruštině a její aplikace na češtinu je značně komplikovaná, protože morfologická struktura češtiny je jiná. Na druhou stranu bych ráda vyzdvihla funkci morfému ve větě a jeho ikonický charakter, který mu Jakobson přiřknul. Přesto, že Jakobson nejspíše odmítal de Saussurovo rozlišení *langue a parole*, zcela se této dichotomii nevyhнул a vědomí o důležitosti morfému je toho důkazem. Morfém nesoucí význam se teoreticky přesunuje z obecného jazyka do případu konkrétní jazykové promluvy, výše zmíněné stupňování adjektiv může být vhodným příkladem. Pokud chceme v dané řečové situaci vyjádřit stupňovitost, vybíráme vhodné jazykové prostředky tak, aby byl jasný jistý posun a zvýšení stupně. Dojde tedy k narůstání počtu morfémů a případně i k jejich změně. Osobně si myslím, že Jakobsonova teorie binárních opozic je nepochybně důležitou součástí funkčního pojetí celého Pražského lingvistického kroužku, nicméně je škoda, že se více nezajímal o jejich využití v konkrétních řečových projevech. Taková konkrétní analýza by napomohla lépe poznat jednotlivé změny, ke kterým dochází ve vztazích mezi fonémy či morfémy a nezůstalo by jen při víceméně teoretické stránce, která je však důmyslně propracovaná.

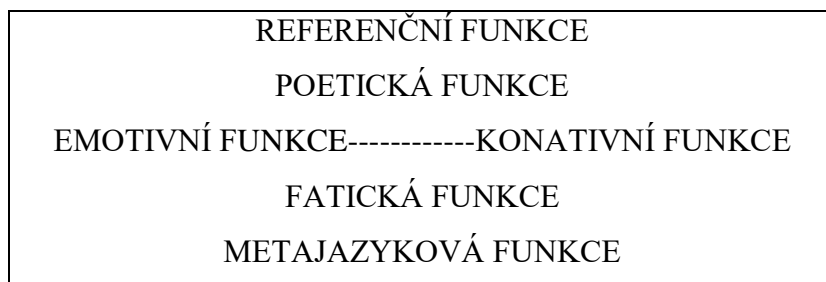
Poslední oblastí, do které Roman Jakobson významněji zasáhl, je komunikace. Narazili jsme na ni již u předchozích členů Pražské školy: počátky lze najít u Mathesia a jisté rysy vykazuje i práce Trubeckého, nicméně až Jakobson vypracoval soustavný komunikační model spadající do tzv. externích jazykových funkcí. Funkce externí jsou takové, které stojí mimo systém jazyka a mají svůj účel. Sem tedy spadá i tzv. komunikační funkce, která je nedílnou součástí jazykového projevu. V tom se také realizuje šest složek: mluvčí a adresát (odesílatel a příjemce), vlastní sdělení (kontext, v jehož rámci komunikace probíhá), kanál (díky kterému může komunikace proběhnout) a kód (jazyk).<sup>132</sup> Znárodnění dle schématu:



Tabulka 1: Komunikační model; Jakobson; zdroj *Poetická funkce*, str. 78.

<sup>132</sup> Jakobson, Roman: *Poetická funkce*. Praha: H&H, 1995, str. 77.

V návaznosti na složky komunikačního modelu připojuje Jakobson také komunikační funkce, které se k daným složkám vážou. Jedná se o funkci referenční, emotivní, konativní, fatickou, metajazykovou a poetickou. Referenční funkce odkazuje na vztah k tématu; emotivní funkce se váže zejména k mluvčímu, k tomu, o čem hovoří, a také k jeho emocím; konativní funkce se obrací k adresátovi a to skrze vokativ či imperativ; fatická funkce souvisí s kanálem, má za úkol komunikaci zahájit a udržovat; metajazyková funkce se váže ke kódu; poetická funkce se zaměřuje na sdělení a Jakobson jí věnuje zvláštní pozornost, jak již napovídá samotný název knihy.<sup>133</sup> V konkrétním komunikačním aktu vždy jedna z funkcí dominuje, zatímco ostatní ustupují do pozadí. Jakobson od sebe také rozlišil všední a umělecký jazyk a stejně rozlišil také funkci praktického a emocionálního jazyka. Poetická funkce je speciálním případem umění v jazyce.<sup>134</sup>



Tabulka 2: Komunikační funkce; Jakobson; zdroj *Poetická funkce*, str. 81.

Vypracováním soustavného komunikačního modelu ve spojitosti s konkrétními funkcemi Jakobson rozšířil model Karla Bühlera. Bühlerův model byl ochuzen o kontext, kanál a kód a co se týče funkcí, rozpoznával pouze funkci emotivní, konativní a referenční.<sup>135</sup>

Jakobsonův komunikační model hrál velkou roli koncem 40. let 20. století, kdy se teorie komunikace vyčlenila jako samostatný obor. Přispěl k tomu také rozvoj informatiky, kybernetiky a teorie informace spojené se jmény Clauda Shannona a Warrena Weavera. Samotným komunikačním modelem se zabývala matematická teorie informace, která jeho základy postavila na modelu Jakobsonově.<sup>136</sup> Také Jakobsonovo rozlišení jednotlivých komunikačních funkcí nezůstalo bez odezvy.

<sup>133</sup> Jakobson, Roman: *Poetická funkce*. Praha: H&H, 1995, str. 81.

<sup>134</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 144.

<sup>135</sup> Jakobson, Roman: *Poetická funkce*. Praha: H&H, 1995, str. 79.

<sup>136</sup> Karlík, Petr (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 219–220.



Bohuslav Havránek při své přednášce z r. 1932 rozlišil sdělovací a estetickou funkci spisovného jazyka, k nimž následně přiřadil funkční jazyky, které jsou dodnes používané a tvoří základ moderní stylistiky.

Okupace Československa měla pro Jakobsona tvrdý dopad. Pro svůj židovský původ byl zproštěn funkce vysokoškolského profesora a musel z ČSR uprchnout. Přes krátký pobyt v Norsku, Dánsku a Švédsku se mu podařilo dostat až do Spojených států. Změna prostředí však Jakobsonovi nezabránila pokračovat v rozvíjení myšlenek, které započaly v Kroužku a i v emigraci byl nadále jeho nadšeným propagátorem.<sup>137</sup> V Americe založil tzv. Harvardskou školu, ve které uplatňoval principy přejaté ze školy Pražské a stal se jedním z předních amerických lingvistů.<sup>138</sup>

## 5.6 Shrnutí

V poslední kapitole jsem se pokusila představit nejpodstatnější oblasti bádání čtyř členů Pražského lingvistického kroužku ve vztahu k pojetí funkce v jazyce. Jak je vidno, u každého z nich probíhala adaptace na funkční přístup trochu jinak. Je to dáno jednak odlišnými oblastmi jazykovědy, kterým se věnovali, ale také jinými názory na podněty ze zahraničí. Společným jmenovatelem je však pro všechny osobnost Ferdinanda de Saussura, jakožto zakladatele strukturalismu, a jeho dílo *Kurs obecné lingvistiky*. Proto jsem se v tomto rozboru zaměřila právě na něj a na nejdůležitější aspekty, které od něj členové Pražské školy převzali a v některých případech modifikovali.

Jak již bylo zmíněno v první části práce, Vilém Mathesius vědomě navázal na de Saussura v rozlišení synchronního a diachronního přístupu ke zkoumání jazyka. Osobně upřednostňoval přístup synchronní, protože dle jeho názoru poskytoval současný jazyk ideální materiál, a rovněž odmítal mladogramatické principy. Proto požadoval vznik metody, která by v sobě kombinovala synchronní přístup k jazyku spolu s funkčním hlediskem. Orientace k funkci se v Mathesiových pracích ukázala být zásadní. Je považován za průkopníka tzv. funkční syntaxe a jeho jméno je neodmyslitelně spjato s aktuálním členěním větným. Jako základ jazykového souboru

---

<sup>137</sup> Toman, Jindřich: *Příběh jednoho moderního projektu: Pražský lingvistický kroužek, 1926–1948*. Praha: Karolinum, 2011, str. 261.

<sup>138</sup> Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996, str. 162.

posloužila Mathesiovi de saussurovská složka *parole*, tedy konkrétní podoba promluvy v určitém časovém okamžiku. Jako zástupce Pražské školy dbal na praktické využití jazyka, které je v zájmu celé společnosti. Z této myšlenky vzešel také zárodek teorie komunikace, se kterým se prvně setkáváme právě u Mathesia. Následně byl v Kroužku dále rozvíjen a vyvrcholil u Romana Jakobsona.

Vedle Viléma Mathesia se funkcí zabýval i Bohuslav Havránek, a to v oblastech, které pro většinu lingvistů nebyly příliš atraktivní. Svým zájmem o spisovný jazyk, jazykovou kulturu a následným rozlišením funkčních jazyků dokázal pozvednout pojetí funkce na úroveň, která v té době vzbudila značnou pozornost. Významněji se také zabýval *Kursem* a měl tak možnost uchopit de Saussurovy myšlenky odlišně. Nesouhlasil s přísným oddělováním synchronie a diachronie, neboť jazyková struktura není vždy konstantní a podléhá časovým změnám. Také k problematice *langue – parole* přistupoval s ohledem ke konkrétní řečové situaci, k jejímu vztahu k jedné či druhé složce, ke způsobu jazykového projevu a k účastníkům komunikace. Vidíme, že Havránek byl stejně jako Mathesius orientován spíše prakticky, na rozdíl od Louise Hjelmsleva, se kterým si dopisoval, a který svou teorii vybudoval opravdu jen a pouze na teoretickém základu.

Osobnost Nikolaje Sergejeviče Trubeckého se zapsala do dějin Pražské školy zejména ve spojitosti s fonologií. Byl s ní seznámen již díky Ferdinandu de Saussurovi, ale teprve svým vlastním úsilím ji vyčlenil z fonetiky a osamostatnil jako vědní obor. Rozlišil foném od hlásky, což znamenalo, že vznikla jednotka, která má schopnost nést význam, a tedy plnit funkci. Foném je následně schopen tvořit protiklady. Tohoto faktu Trubecký využil při formování teorie fonologických opozic. Fonologii a fonetiku rovněž vztáhnul na dichotomii *langue – parole*, stejně tak jejich jednotky: foném a hlásku. V tomto bodě jsem si však dovolila připojit můj odlišný názor na věc s příkladným odůvodněním. V návaznosti na fonetiku se Trubecký stejně jako Mathesius pustil do popsání základů teorie komunikace díky rozlišení čtyř jevů, které v komunikačním aktu figurují.

Poslední z členů Pražského lingvistického kroužku, který se stal součástí funkčního rozboru Pražské školy, je Roman Osipovič Jakobson. Autor teorie binárních opozic uplatňované ve fonologii i v morfologii se ostře vymezoval zejména proti de Saussurově arbitrárnosti jazykového znaku a vztahu mezi jeho složkou *označujícího*

a *označovaného*. Dle Jakobsona nemůže být tento vztah arbitrární, protože splňuje spíše podmínky ikoničnosti. Tento princip uplatňoval v morfologii, kde rozlišoval funkci morfému na základě významu. Jakobson také zpochybnil osobnost Ferdinanda de Saussura coby zakladatele teorie znaku. Odkazuje místo něj na stoiky a na Ch. S. Peirce, ze kterých de Saussure vycházel.

Ve stejné podkapitole jsem se pokusila aplikovat Jakobsonovu teorii binárních opozic na dichotomii *langue – parole*. Při této teorii se Jakobson přidržel zavedeného rozdělení opozic dle Trubeckého a zaměřil se na opozice privativní. Jeden člen korelační dvojice je v takovém případě příznakový a druhý bezpříznakový. Tato korelace probíhá zásadně na složce *langue*, což se při rozboru potvrdilo. Výjimkou jsou pouze tzv. konstantní opozice, které podléhají neutralizaci, a proto spadají do složky *parole*. Roman Jakobson se do povědomí širší vědecké společnosti zapsal také díky vypracování soustavného komunikačního modelu, ve kterém figuruje šest složek a s nimi spojené komunikační funkce. Jakobsonův model byl dále použit při formování teorie komunikace, teorie informace a s rozvojem kybernetiky a informatiky. Po nucené emigraci do USA nadále pokračoval v rozvíjení myšlenek Pražského lingvistického kroužku.

Nepochybně největších úspěchů dosáhl Pražský lingvistický kroužek ve svém klasickém období. Během druhé světové války došlo k jistému útlumu jeho činnosti a většina z osobností této generace se již po válce do Kroužku nevrátila. Trubecký zemřel na těžký srdeční záchvat po vyslýchání gestapem roku 1938, Mathesius skonal těsně před skončením války. Roman Jakobson natrvalo emigroval do USA, zvažoval i návrat do Československa, ale s rostoucím vlivem SSSR byla tato možnost vyloučena. Strukturalistické učení Pražské školy bylo odmítáno jako buržoazní a v 50. letech jej nahradila tzv. marxistická jazykověda. Jméno Romana Jakobsona bylo v podstatě tabuizováno, stejně jako celá koncepce Pražského lingvistického kroužku. Změna nastala v průběhu let 50., kdy se proti zásadám marxistické lingvistiky ohradil sám J. V. Stalin, čímž byla její éra ukončena i v ČSSR. Kritika však neustala a ve stranickém týdeníku *Tvorba* se pravidelně objevovaly stati napadající teze Kroužku a často také útoky na Romana Jakobsona. Zbylí členové Kroužku se však nadále pokoušeli zachovat myšlenky Pražské školy ve vědeckých kruzích. V 60. letech strukturalismus nahradila tzv. marxistická jazykověda. Ideologismus v české vědě a kultuře přetrvával až do pádu

komunismu, poté se poměry stabilizovaly a i lingvistika se začala vyvíjet jiným směrem.<sup>139</sup>

Pražský lingvistický kroužek byl následně obnoven a ve své činnosti pokračuje dodnes, neustalo ani vydávání časopisu *Slovo a slovesnost*, které započalo již roku 1935. Hlavní zásady Kroužku z klasického období byly i nadále rozvíjeny a stále si zachovávají svou platnost, i když samozřejmě s jistými obměnami. Větší důraz je kladen na lingvistiku ve vztahu k ostatním vědám, což bylo v počátcích Kroužku skoro nemyslitelné. Na lingvistiku se tehdy nazíralo jako na autonomní vědu a důležité bylo její odlišení od ostatních věd. Dnes se naopak lingvisté i jiní odborníci snaží zdůraznit, co mají jednotlivé disciplíny společného. Díky tomu mohly vzniknout různá odvětví lingvistiky, jako sociolingvistika, psycholingvistika apod. Společný základ však mají ve funkčně-strukturním pojetí Pražského lingvistického kroužku, který byl nejen jednou z nejvýraznějších strukturalistických škol, ale také nezpochybnitelným dědictvím lingvistiky české i světové.<sup>140</sup>

---

<sup>139</sup> Vachek, Josef: *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Praha: H&H, 1999, str. 64–74.

<sup>140</sup> Tamtéž, str. 75–83.

## Závěr

První část práce teoreticky popsala východiska a zaměření jednotlivých škol, které vznikly na základě šířícího se strukturalismu. Bylo dokázáno, že jeho vliv byl velmi silný, což dokládají lingvistické školy založené nejen v Evropě, ale také v Americe.

Na myšlenky a teorie největší strukturalistické osobnosti, Ferdinanda de Saussura, navázala bezprostředně Ženevská škola tvořená z de Saussurových žáků. Ti se zasloužili o sepsání a vydání jeho životního díla, kterým byl *Kurs obecné lingvistiky*. Ferdinand de Saussure za svůj život mnoho nepublikoval, výjimkou bylo pouze jeho dílo týkající se indoevropských jazyků. Až s vydáním *Kursu* došlo k menší lingvistické revoluci. Ačkoliv de Saussure sám *Kurs* nevydal, jeho jméno je s tímto dílem neodmyslitelně spjato. Veškeré myšlenky v něm obsažené byly zformovány na základě jeho vlastních podkladů k přednáškám o obecné lingvistice. Mezi nejdůležitější z nich patří zejména nazírání na jazyk coby systém a soubor jazykových znaků, ale také dichotomické členění s těmito pojmy související. Podstata těchto pojmů a jejich významu spočívá ve správném fungování jazykového systému, na což navázaly další strukturalistické školy a mnohé z termínů a dichotomií převzaly.

Kodaňská lingvistická škola se bohužel nedočkala takové popularity jako škola Ženevská či Pražská. Ačkoliv její teoretický základ a myšlenky byly velmi slibné, její podstata závisela na jednom člověku, a tím byl Louis Hjelmslev. Jeho propracovaná glosematická teorie s unikátní terminologií se v mnohém inspirovala de Saussurovými tezemi, ale zůstala v podstatě nedokončená a navíc nepodpořená praktickým využitím. Hjelmslev byl v kontaktu také s Pražským lingvistickým kroužkem, který svým vydáním *Tezí* dal nepřímý podnět k založení Kodaňské školy.

Pražský lingvistický kroužek je pro mou práci stěžejním tématem, a proto jsem mu i v teoretické části věnovala značnou pozornost. Od ostatních zmiňovaných škol a směrů se odlišoval zejména svým pojetím funkce, ale také rozličností probíraných témat. Zasloužil se o vybudování fonologie jako samostatné disciplíny, o vznik morfonologie či obohacení odvětví morfologie a syntaxe a vznik jazykové typologie. Primární podnět, díky kterému Pražská škola vznikla, bylo vynalezení nové metody, která by se vymezovala tradicím, které přetrvávaly díky historicko-srovnávací

lingvistice. Pražský lingvistický kroužek primárně vycházel ze strukturalistických myšlenek Ferdinanda de Saussura, nicméně mísily se v něm i myšlenkové pochody přejaté od filozofů. Vedle jazykovědných témat však Kroužek neopomíjel témata z běžného života či kultury a umění. Ani členové Kroužku nebyli vždy pouze lingvisté. Jan Mukařovský byl mimo jiné významným estetikem a i Nikolaj Sergejevič Trubecký do Prahy přišel coby studovaný etnolog.

Americký deskriptivismus vzniknul rovněž na strukturalistickém základu, i když okolnosti doprovázející druhou světovou válku značně omezily kontakt mezi Amerikou a Evropou. Americká lingvistika si však vydobyla své místo v lingvistice světového formátu a to prakticky i bez vnějších vlivů. Studium indiánských jazyků umožnilo americkým jazykovědcům vymyslet novou lingvistickou metodu, která se zaměřovala na synchronní popis jazyka a do dějin se zapsala jako lingvistika deskriptivní. Po válce však byly vztahy s Evropou obnoveny a jazykovědné podněty mohly znovu proudit oběma směry. Největšími osobnostmi popisné lingvistiky se stali Edward Sapir a Leonard Bloomfield, ovšem nedosáhli takového renomé jako zbylé lingvistické školy, neboť svůj zájem soustředili k jazykové formě na úkor obsahu.

V analytické části práce jsem se věnovala konkrétním případům pojetí funkce v Pražském lingvistickém kroužku. Po stručném představení celé funkční koncepce školy následoval rozbor individuálních přístupů k funkci v jazyce u čtyř čelných představitelů. Ukázalo se, že jednotlivé osobnosti pojaly funkci po svém a aplikace na jednotlivá odvětví probíhala odlišně. Ve velké míře souvisela s obory, kterými se členové Kroužku zabývali. Podstatné bylo také hledisko týkající se vztahu k jiným školám či směrům. Po předchozích rozborech bylo zjištěno, že spojovacím prvkem je osobnost Ferdinanda de Saussura a jeho dichotomické členění. Pozornost byla zaměřena zejména na dichotomie *synchronie – diachronie* a *langue – parole*. Ukázalo se, že názory jednotlivých členů na tyto dichotomie nejsou vždy stejné, ale vykazují jisté rozdíly. Společným rysem pro všechny zmiňované představitele je fakt, že svými rozdílnými pojetími funkce více či méně zasáhli do oboru, který byl později zformován pod názvem teorie komunikace. V samostatné podkapitole byly výsledky analýzy shrnuty. Na závěr byl připojen stručný vývoj Pražské školy po válce a v krátkosti také současná situace.

Analyzováno bylo pojetí jazykové funkce Pražského lingvistického kroužku u jednotlivých představitelů a vztahy k zahraničním vlivům, speciálně k osobnosti Ferdinanda de Saussura.

# Literatura a zdroje

- BLOOMFIELD, Leonard. *Language*. Chicago: University of Chicago Press, 1933.
- ČERMÁK, František (ed.). *Vladimír Skalička: Souborné dílo, I. díl (1931–1950)*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0549-X
- ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-85885-96-4
- DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1648-3
- DOKULIL, Miloš. K otázce morfologických protikladů (Kritika předpokladu binárních korelací v morfologii češtiny). *Slovo a Slovesnost*, ročník 19, 1958, č. 2, str. 81–103.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Ed. B. Havránek, M. Weingart. Praha: Melantrich, 1932.
- HAWKES, Terence. *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host, 1999. ISBN 80-86055-62-0
- HJELMSLEV, Louis. *Jazyk*. Praha: Academia, 1971.
- HJELMSLEV, Louis. *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2609-5
- HORÁLEK, Karel. Teorie znaku a filozofie jazyka. *Slovo a Slovesnost*, ročník 38, 1997, č. 3, str. 179–184.
- JAKOBSON, Roman. Hledání podstaty jazyka. In *12 esejů o jazyce*. Ed. R. Jakobson, N. Chomsky. Praha: Mladá fronta, 1970.
- JAKOBSON, Roman. *Poetická funkce*. Praha: H&H, 1995. ISBN 80-85787-83-0
- JIRSOVÁ, Anna. K pojetí systému a struktury v klasickém období české lingvistiky. *Slovo a Slovesnost*, ročník 49, 1988, č. 2, str. 155–164.
- JIRSOVÁ, Anna (1989). K pojetí systému a struktury v současné české lingvistice. *Slovo a slovesnost*, ročník 50, 1989, č. 3, str. 238–248.
- KARLÍK, Petr (ed.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 80-7106-484-X
- KOŘENSKÝ, Jan. K vzájemným vztahům a vývoji základních pojmů Pražské školy. *Slovo a Slovesnost*, ročník 52, 1991, č. 3, str. 206–212.
- KOŘENSKÝ, Jan (2008). Teleologie jako jeden ze základních pojmů Pražského lingvistického kroužku? *Slovo a Slovesnost*, ročník 69, 2008, č. 1–2, str. 44–48.
- MACHÁČKOVÁ, Eva (1984). O názorech na dichotomii langue a parole (K vývoji některých základních lingvistických pojmů a termínů). *Slovo a Slovesnost*, ročník 48, 1984, č. 3, str. 232–239.



- MAREŠ, Petr. *Úvod do lingvistiky a lingvistické bohemistiky*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2640-6
- MATHESIUS, Vilém. Deset let Pražského lingvistického kroužku. *Slovo a Slovesnost*, ročník 2, 1936, č. 3, str. 137–145.
- MATHESIUS, Vilém. Funkční lingvistika. *Slovo a Slovesnost*, ročník 6, 1940, č. 2, str. 112.
- MATHESIUS, Vilém. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947. ISBN 38-769-0169-3
- MUKAŘOVSKÝ, Jan (1996). *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1996. ISBN 978-80-7294-239-8
- PLESKALOVÁ, Jana (ed.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1523-5
- POMOTHYOVÁ, Jaroslava Bc. Bakalářská práce (Bc.). *Charakteristika a komparace ženevské, pražské a kodaňské lingvistické školy*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta Pedagogická, Katedra ruského jazyka a literatury, 2014. Vedoucí BP Simona Koryčánková.
- PROCHÁZKOVÁ, Iveta. Bakalářská práce (Bc.). *Recepce díla Ferdinanda de Saussura v literárněvědném myšlení Pražského lingvistického kroužku*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, 2014.
- SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1568-6
- SÉRIOT, Patrick. *Struktura a celek: Intelektuální počátky strukturalismu ve střední a východní Evropě*. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0983-3
- SKALIČKA, Vladimír. Kodaňský strukturalismus a "pražská škola". *Slovo a Slovesnost*, ročník 10, 1948, č. 3, str. 135–142.
- SVOZILOVÁ, Naděžda. (1988). K vývoji pojetí funkce (K vývoji některých základních lingvistických pojmů a termínů). *Slovo a Slovesnost*, ročník 49, 1988, č. 1, str. 64–71.
- TOMAN, Jindřich. *Příběh jednoho moderního projektu: Pražský lingvistický kroužek, 1926–1948*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1862-3.
- TRNKA, Bohumil. *Několik úvah o strukturální morfologii (Some Thoughts of Structural Morphology)*. 1932
- VACHEK, Josef. *U základů Pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970.
- VACHEK, Josef. *The Linguistics School of Prague: An introduction to its theory and practice*. Bloomington: Indiana University Press, 1996.
- VACHEK, Josef. *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Praha: H&H, 1999. ISBN 80-86022-12-9

VACHEK, Josef. *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0933-9